

Khuvhanganyo ya Mañwalwa

TSHIVENDA

LUAMBO LWA HAYANI

THEMO YA 3

GIREIDI YA

3

Khuvhanganyo Ya Mañwalwa

GIREIDI YA 3 | THEMO YA 3

TSHIVENDA

**Copyright © 2026 National Educational
Collaboration Trust (NECT)**

This work is licensed under a **Creative Commons
Attribution–NonCommercial–NoDerivatives 4.0
International License (CC BY-NC-ND 4.0)**.

Additional permissions beyond the scope of this license
may be available. For further information, please
contact the publisher at **materials@nect.org.za**.

First edition, 2026

ТЕМО YA 3

MEPE WA AFRIKA TSHIPEMBE

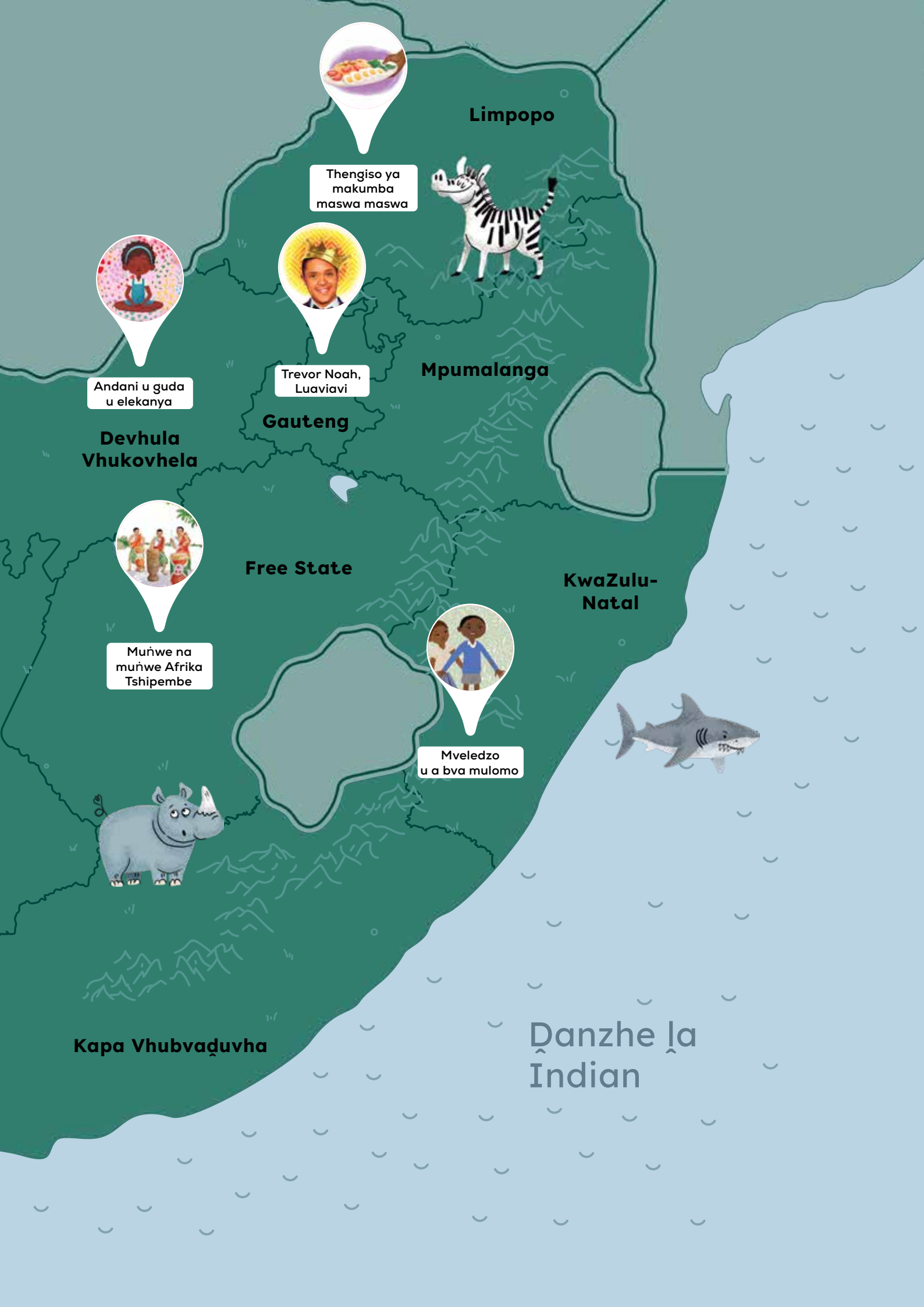
Kapa Devhula

Kapa Vhukovhela

Danzhe la
Atlantic

Limpopo

Thengiso ya
makumba
maswa maswa

Mpumalanga

Trevor Noah,
Luaviavi

Gauteng

Devhula
Vhukovhela

Free State

KwaZulu-
Natal

Muḥwe na
muḥwe Afrika
Tshipembe

Mveledzo
u a bva mulomo

Kapa Vhubvaḏuvha

Danzhe la
Indian

MEPE WA LIFHASI

Amerika
Devhula

Katherine
Johnson ndi nnyi?

Danzhe la
Atlantic

Kelvin Doe:
DJ we a tou
fombe!

Amerika
Tshipembe

Lwanzhe
lwa Pacific

Greta Thuberg
muhalı wa u
shandukisa kilima!

Europe

Asia

Lwanzhe
Iwa Pacific

Afrika

Danzhe
la Indian

Australia

Antarctica

THEMO YA 3: ZWIṬORI

Thengiso ya makumba maswamaswa

1

Kelvin Doe: DJ we a tou fombe!

15

Mveledzo u bva mulomo

31

Greta Thuberg muhali wa u shandukisa kilima!

43

Trevor Noah, Mushanduki

57

Afrika Tshipembe la Nnyi na Nnyi

71

Andani u guda u dzikisa muhumbulo

85

Katherine Johnson ndi nnyi?

99

TSHITORI TSHA 1

THENGISO YA MAKUMBA MASWAMASWA

Thero: Ri vhasimamabindu

Siangane ya mafhungo

- Tshiṭori itshi ndi tshi si tsha ngoho.
- Fhethuvhupo ndi Afrika Tshipembe.
- Zwi khou itea kha tshifhinga tsha musalauno.
- Tshiṭori itshi tshi ḑo thusa vhagudi vhavho u pfhesesa uri vhoramabindu vha shumisa zwine vha vha nazwo u tandulula thaidzo, u thoma mabindu, na u wana tshelede.

Minwe ya mihumbulo ine vha nga ṛea vhagudi

- Kanzhi khuhu dzi kudzela makumba nga ḽithihi nga ḽithihi. Vhathu vha nga kuvhanganya makumba ayo vha a ḽa.
- Tshitumba ndi nṅu kana vhukhudo hune khuhu dza dzula hone. Tshi a dzi tsireledza na u ita uri zwi leluwe u kuvhanganya makumba adzo.
- Phurotheini ndi pfhushi i no wanala kha zwiliwa zwi no fana na makumba, ṛawa, khovhe na ṛama. I thusa u alusa mivhili yashu na uri i dzule yo khwaṭha.
- Bindu ndi musi vhathu vha tshi ita, u alusa kana u rengisa tshithu uri vha wane tshelede. Kha tshiṭori, makhulu vha rengisela vharengi makumba.

Tshiṭirathedzhi tsha u pfhesesa: U swikelela tsheo nga u tou humbulela

- Ndi mini: Ndi u bvumba zwithu zwine muṛwali a sa zwi bvisele khagala kana a sa zwi ṭalutshedze thwii, nga u shumisa lusevheḑi hu re kha tshiṭori.
- Ndi nga mini ri tshi tshi shumisa: U itela u pfhesesa ṭalutshedzo dzo dziaho na milaedza yo dzumbamaho.
- Zwine tsha thusa ngazwo: Ndi uri ni kone u dzhia tsheo musi ni tshi khou vhalala, na u pfhesesa tshiṭori na vhabvumbedzwa khwiṇe.

U shumisa tshithirathedzhi itshi kha tshitori itshi:

Siatari na pharagirafu	Vhalani	Ambani
3, 1	Makhulu wa Vhuthu vha na khuhu nnzhi. Khuhu dza makhulu dzo kudzela makumba manzhi. Makhulu vha dzula vha tshi ri, “Makumba o dala phurotheini.” Vhuthu na khaladzi awe Rudzani vha la makumba nga vhuragane. Tshiwe tshifhinga, vha ita na u la vhuswa na makumba nga tshilalelo. Vha ita vha tshi dzumba makumba dzharatani.	Ndi nga swikelela tsheo nga u humbulela uri muta wa ha Vhuthu u na makumba manzhi u fhira ane vha nga a shumisa. Vha a la makumba tshifhinga tshothe nahone vha sala na mawe manzhi.
8, 4 & 5	A ita khungedzelo yawe: “Ri rengisa makumba maswa a u difha! O dalaho pfhushi dza phurotheini!” A pennda khuhu na makumba kha khungedzelo uri a kunge mawe na mawe.	Ndi swikelela tsheo nga u tou humbulela uri Vhuthu u humbula u nga bindu la makumba ndi muhumbulo wavhudi, ngauri u khou toa u thusa.

Makhulu wa Vhuthu vha na khuhu nnzhi. Khuhu dza gugu dzo kudzela makumba manzhi. Gugu vha dzula vha tshi ri, “Makumba o dala phurotheini.” Vhuthu na khaladzi awe Rudzani vha la makumba nga tshifhinga tsha vhuragane. Tshinwe tshifhinga, vha ita na u la vhuswa na makumba nga tshilalelo. Vha ita vha tshi dzumba makumba dzharatani.

Liṅwe ḡvha Vhuthu na khonani yawe Dakalo vha tshi khou gidima vha tshi mona na nṅu, Vhuthu a mbo ḡi kanda gumba a songo zwi vhona. O mbo ḡi pfha khwaashaa! “Uu!” Vhuthu u ṭavha mukosi musi a tshi khou takusa mulenzhe a vhona marikiriki a tshi khou ṇembelela kha tshienda tshawe. Musi Vhuthu a tshi sumbedza gugu marikiriki a re kha tshienda tshawe, vha sea. Vha amba vha ri, “Hedzi khuhu dzi sa ḡivhalei dzi kudzela makumba huṅwe na huṅwe.”

Nga madekwana, Dakalo a lindela tshilalelo.

Gugu vha avha vhuswa na makumba.

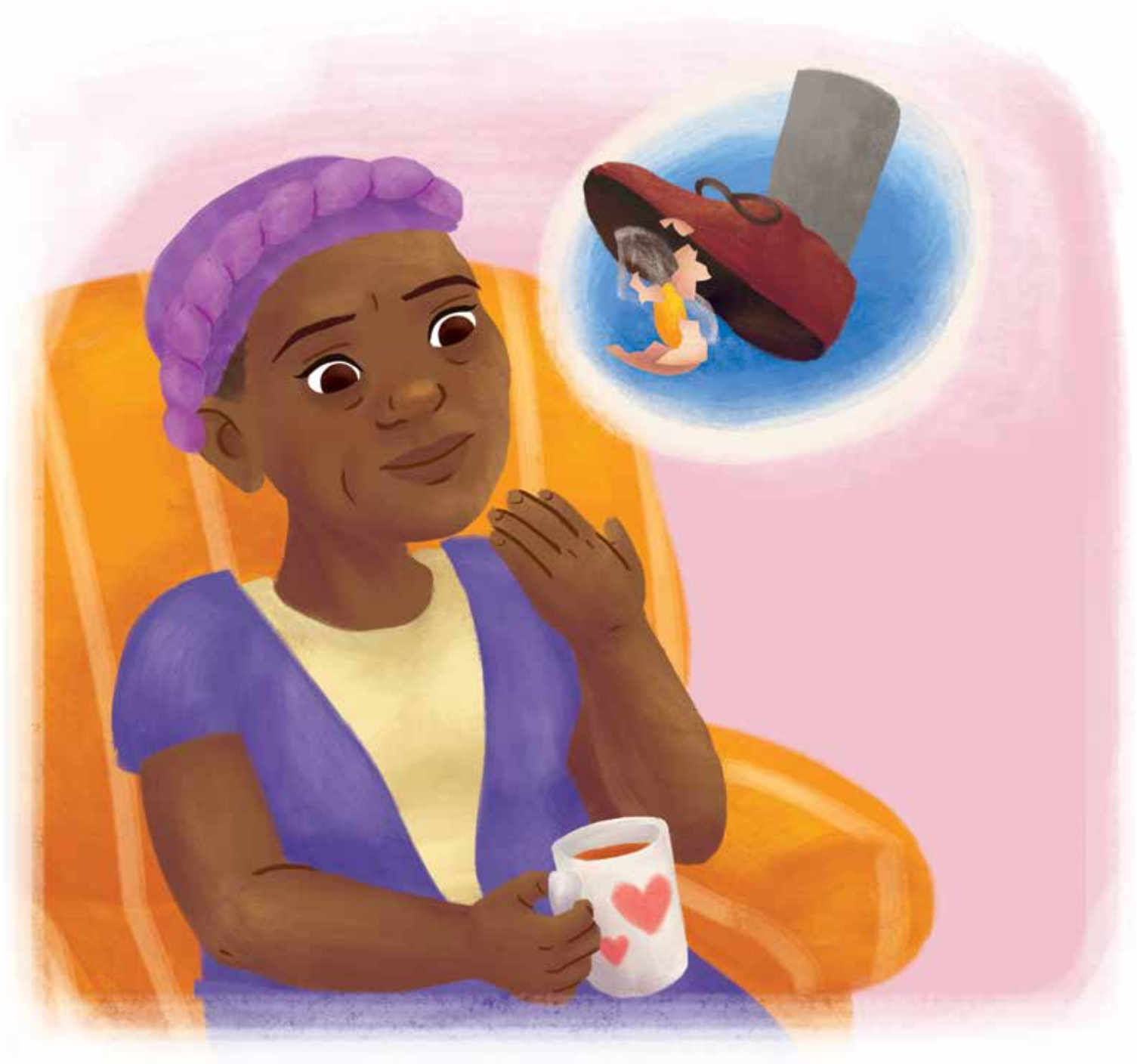
“Makumba o dala phurotheini na u ita uri ni vhe na maanda.” Vho zwi amba vha tshi khou nekedza phulethi.

Dakalo a thoma a imanyana. O vha a sa takaleli u la, a mbo thetshela. “Makumba haya a a difha.” a ralo. “Makumba a thi a funesi, fhedzi haya a difhisa zwiwwevho.”

“Haya a bva kha khuhu dza hashu.” ndi Vhuthu a tshi talutshedza.

Gugu vho no vuwa, vho dzula vhe vhothe. Vho vha vha tshi khou humbula nga makumba haya o dadzaho dzharata. Vha humbula nga ha marikiriki a makumba a no khou nembelela kha tshienda tsha Vhuthu. Vha humbula nga ha phurotheini dzo dalaho kha makumba. Vha humbula nga zwe Dakalo a amba. Nga u tavhanya, vha delwa nga muhumbulo.

Musi Vhuthu a tshi swika hayani nga tsha matshelo
nga masiari a tshi bva tshikoloni, o wana gugu vhe
tsimuni na hamula, zwibigiri, zwipali zwa khuni na
tsimbi na tshikoṭikoṭi tsha kale tsha pennde.

A mbo vhudzisa u ri, “Vha khou ita mini?”

“Ndi khou fhaṭa tshitumba tsha
khuhu. A ri tsha ḡo wana makumba
o balangana na dzharata yoṭhe
na luthihi, nga uri ri khou
ya u thoma bindu ḡa u a
rengisa. Arali khuhu dza
dzula tshitumbani
matsheloni oṭhe,
dzi ḡo kudzela
makumba adzo
nga ngomu”

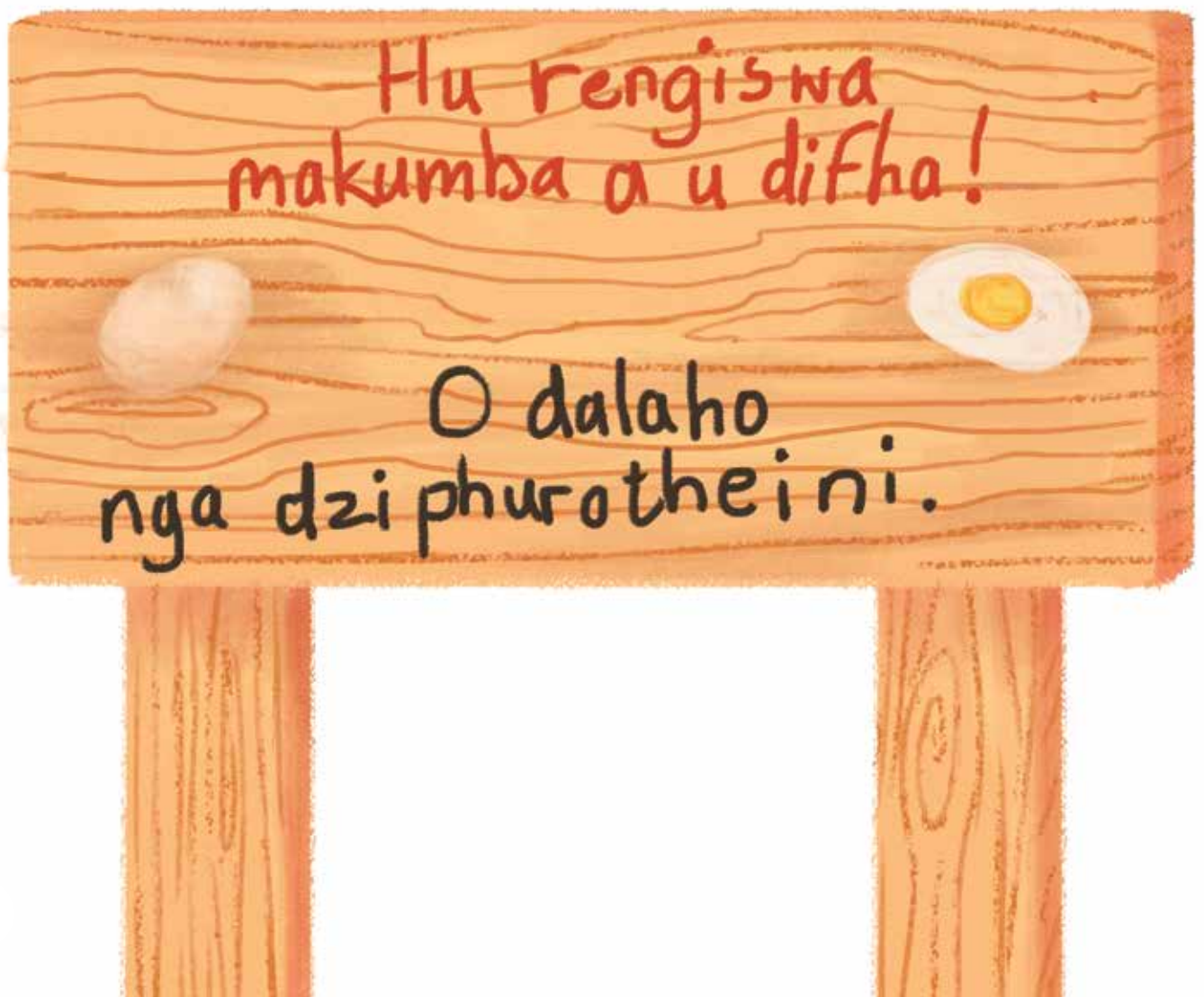
“Ri tea u ita khungedzelo uri vhathu vha zwi divhe uri ri rengisa makumba,” ndi Vhuthu a tshi amba.

Vhuthu a dzhia kupali kwa luhuni kha dzanda a vula thini ya pennde.

“Ni songo hangwa u riwala uri makumba a na phurotheini,” hu amba gugu.

A ita khungedzelo yawe: “Ri rengisa makumba maswa a u difha! O dalaho pfhushi dza phurotheini!”

A ola khuhu na makumba kha khungedzelo nga pennde a kunge muñwe na muñwe.

Musi Rudzani a tshi swika hayani a tshi bva tshikoloni, tshitumba tsho vha tsho no fhela. Gugu na Vhuthu vho vha vha tshi khou nambatedza khungedzelo.

“Ri khou thoma bindu la u rengisa makumba,” ndi Vhuthu a tshi vhudza khaladzi awe.

“Khungedzelo hei yo naka, fhedzi i do vhonwa nga vhathu vha no tshimbilela ngeno fhedzi. Ndi do ita zwibammbiri zwine ra do nea vhathu,” a ralo

A dzhia tshitake tsha mabammbiri na khirayoni dzawe. O fhedza vhusiku hothe a tshi khou ola zwibammbiri zwa u naka zwi no do fhiwa vhathu.

“Ni songo hangwa u kungedzela uri makumba o dala phurotheini,” ndi gugu vha no ralo.

“Hu na inwe ndila ine nda i divha ine ra nga ita khungedzelo ya makumba ashu,” hu amba gugu. “Vho Tshivhase vha divha muthu muñwe na muñwe. Ndi do vha fha mañwe makumba, u ri vha kone u hasha ili fhungo.”

“Vha songo hangwa u vha vhudza uri makumba o dala phurotheini,” ndi Vhuthu a no amba musi gugu vha tshi khou bva nga muñango.

Hu sa athu fhela maduvha mangana, ho mbo pfala u ombaomba vothini. Vho vha vhe mme a Dakalo. “Ndo pfha uri vha khou rengisa makumba,” ndi musi vha tshi amba, “Dakalo uri ndi tea u renga makumba avho madzuloni ha a vhengeleni. Ndi khou humbela u fhiwa dauzeni (fumimbili).” Vha bvisa tshelede yavho.

Vho no ṭuwa, Vhuthu u vhudzisa gugu uri vha ɔo ita mini nga tshelede.

Gugu vha ri, “Ndi khou humbula uri ri aluse bindu ḷashu. Kha ri vhulunge ri ɔo kona u renga mbeu uri ri kone u rengisa miroho yo ɔalaho vithamini. Ndi tshakha dzifhio dza miroho dzine na takalela u thusa u ṭavha?”

Vhalani 1

Vhuthu o kanda mini?

O kanda gumba henefha dzharatani.

Vhuthu o n'wala mini kha khungedzelo yawe?

O n'wala, "Ri rengisa makumba maswa a u d'ifha! O d'alaho pfhushi dza phurotheini!" Kha khungedzelo yawe.

Ndi nga'ni gugu wa Vhuthu vho dzhia tsheo ya u thoma bindu la makumba?

- Ngauri vho vha vhe na makumba manzhi.
- Ngauri vho zwi vhona uri vha khou tambisa makumba.
- Ngauri Dakalo o amba ndila ine makumba a d'ifha ngayo.
- Ngauri vho zwi d'ivha uri vhathu vha muvhundu wa havho vha d'o vhuyelwa nga makumba maswa, a na mutakalo.

Vhalani 2

Ri nga humbulela nga ndila ifhio uri Vhuthu na Rudzani vho takalela muhumbulo wa gugu?

- Ngauri vhuvhili havho vho t'oda u vha thusa kha u thoma bindu.
- Ngauri vhuvhili havho vho fhedza tshifhinga vha tshi khou thusa nga khunguwedzo ya bindu liswa.

Vhuthu, Rudzani na gugu vho kungedzela hani bindu lavho?

Vho ita khungedzelo, zwibambiri na u tou amba nga mulomo.

Ndi nga mini mme a Dakalo vho d'a vha renga makumba?

- Ngauri Dakalo o takalela makumba maswa a pfhushi o no bva kha khuhu dza gugu.
- Ngauri gugu vho thoma bindu la u rengisa makumba o salaho.
- Ngauri khungedzelo dzothe dzo vha dzi tshi khou shuma.

TSHITORI TSHA 2

KELVIN DOE: DJ

WE A TOU FOMBE!

Thero: Ri vhasimamabindu

Siangane ya mafhungo

- Tshitori itshi tshi vanganya tsha ngoho na tshi si tsha ngoho
- Fhethuvhupo ndi Sierra Leone.
- Zwi khou itea kha tshifhinga tshi si tsha kalekale.
- Tshitori itshi tshi do thusa vhagudi vhavho u pfhesesa uri vhusiki, u kondelela, na u tandulula thaidzo zwi nga thusa hani vhathu u khwinisa zwitshavha zwavho. Tshi dovha tsha sumbedza uri vhubvedzi, u guda kha vhukhaki, na u shuma nga maanda zwi nga thusa hani vhathu u swikelela zwipikwa zwavho na u ita phambano yavhudi kha zwitshavha zwavho.

Tshithathedzhi tsha u pfhesesa: U ita thathuvho / tsedzuluso

- Ndi mini: Ndi u dzhia tsheo arali ni tshi takalela tshitori kana zve vhabvumbedzwa vha nanga.
- Ndi nga mini ri tshi tshi shumisa: U da na mihumbulo yanu na u pfhesesa tshitori kha vhuimo / levele yo dziaho.
- Zwine tsha thusa ngazwo: Ndi u elekanya nga ha mulaedza wa tshitori na zwine na tenda nga hatsho.

Minwe ya mihumbulo ine vha nga nea vhagudi

- Mudagasi u nea mavhone maanda, radio, thelevishini na zwinwe zwishumiswa zwinzhi. Hu si na mudagasi, midini hu nga vha na swiswi na vhathu vha nga si kone u shumisa zwishumiswa zwinzhi zwa mudagasi.
- Vhutumbuli ndi tshithu tshiswa tshine muwe a sika u itela u tandulula thaidzo. Mveledziso ntswa zwi amba u wana ndila ntswa nahone ya khwine ya u ita zwithu.
- Matheriala o no shumaho ndi zwithu zwa kale kana zwo tshinyalaho zwine vhathu vha si tsha zwi shumisa. Tshinwe tshifhinga
- matheriala
- aya a a vusuludza kana a shumiswa hafhu kha u ita zwithu zwiswa.
- Tshithishi tsha radio tshi hashu mafhungo, muzika na mafhungo a u tsivhudza u itela uri vhathu vhanzhi vha kone u thetshelesa na u guda nga ha zwine zwa khou bvelela tshitshavhani tsha havho.

U shumisa tshithirathedzhi itshi kha tshitori itshi:

Siatari na pharagirafu	Vhalani	Ambani
20, 1	Kelvin a kona u fhedza awara dzi na tshivhalo a tshi khou tumekanya zwipida zwa kale, zwa zwithu zwo vundeaho zwa mudagasi a tshi ita uri zwi shume. O difunza vhuinzhiniara nga u tou fombe lwo kalulaho, a tshi lingedza na u khakha.	Ndi ita thathuvho / tsedzuluso ya uri Kelvin ndi muthu o diimiselaho vhukuma, ngauri o digudisa vhuinzhiniere nga u lingedza na u khakha. U fanela u vha o ita vhukhakhi vhunzhi nahone o no lingedza zwithu nga ndila nnzhi dzo fhambanaho - fhedzi ha ngo fhela mbilu!
23, 1	Khempeni ya David, Kelvin o fhat'a tshirathisi tsha radio na zwiwe zwishumiswa zwi no todea musi vha tshi hasha kha tshititshi tsha radio ya muvhunduni wa hawe.	Ndi ita thathuvho ya uri Kelvin ndi muthu o diimiselaho vhukuma, ngauri o vha e na muhumbulo wa u thusa tshitshavha tsha hawe - nahone o shuma nga maanda u fhat'a zwothe zwine a toda u zwi tevhela.

Hetshi tshiṭori tsho ḡisendeka kha tshiṭori tsha Kelvin Doe tsha vhukuma. Kelvin ndi muthu mutumbuli ane a shumisa vhusiki kana maanovhusiki na u ḡiimisela a tshi thusa muvhundu wa hawe.

Kelvin o bebwa Freetown, Sierra Leone. Musi Kelvin a tshi aluwa kha vhahura vhawe Freetown ho vha hu na thambo nnzhi dza muḍagasi, fhedzi vho vha vha sa sokou ḍisa muḍagasi mahayani a vhathu. Mavhone ṭhamusi o vha a tshi ḍa luthihi nga vhege. Mahayani a vhathu ho vha hu tshi dzula hu na swiswi.

Musi Kelvin e na minwaha ya fumi, o dzhia tsheo ya u thusa vhahura vhawe nga u tandulula thaidzo ya mudagasi. Kelvin o thoma u kuvhanganya tsimbi dzo latwaho, o dzhia zwishumiswa na thundu dza mudagasi dzo pwashekanaho. A tala u bva kha bini la malatwa a tshi ya kha linwe a tshi buḁa na Freetown a tshi ṭoḁa u wana zwipiḁa zwa kale (zwikirepe) zwe a vha a tshi khou zwi ṭoḁa uri a ḁigudise.

Kelvin a kona u fhedza awara dzi na tshivhalo a tshi khou tumejanya zwipida zwa kale, zwa zwithu zwo vundeaho zwa mudagasi a tshi khou ita uri zwi shume. O difunza vhuinzhiniara kha u lingedza a tshi khakha fhedzi o tou fombe lwo kalulaho.

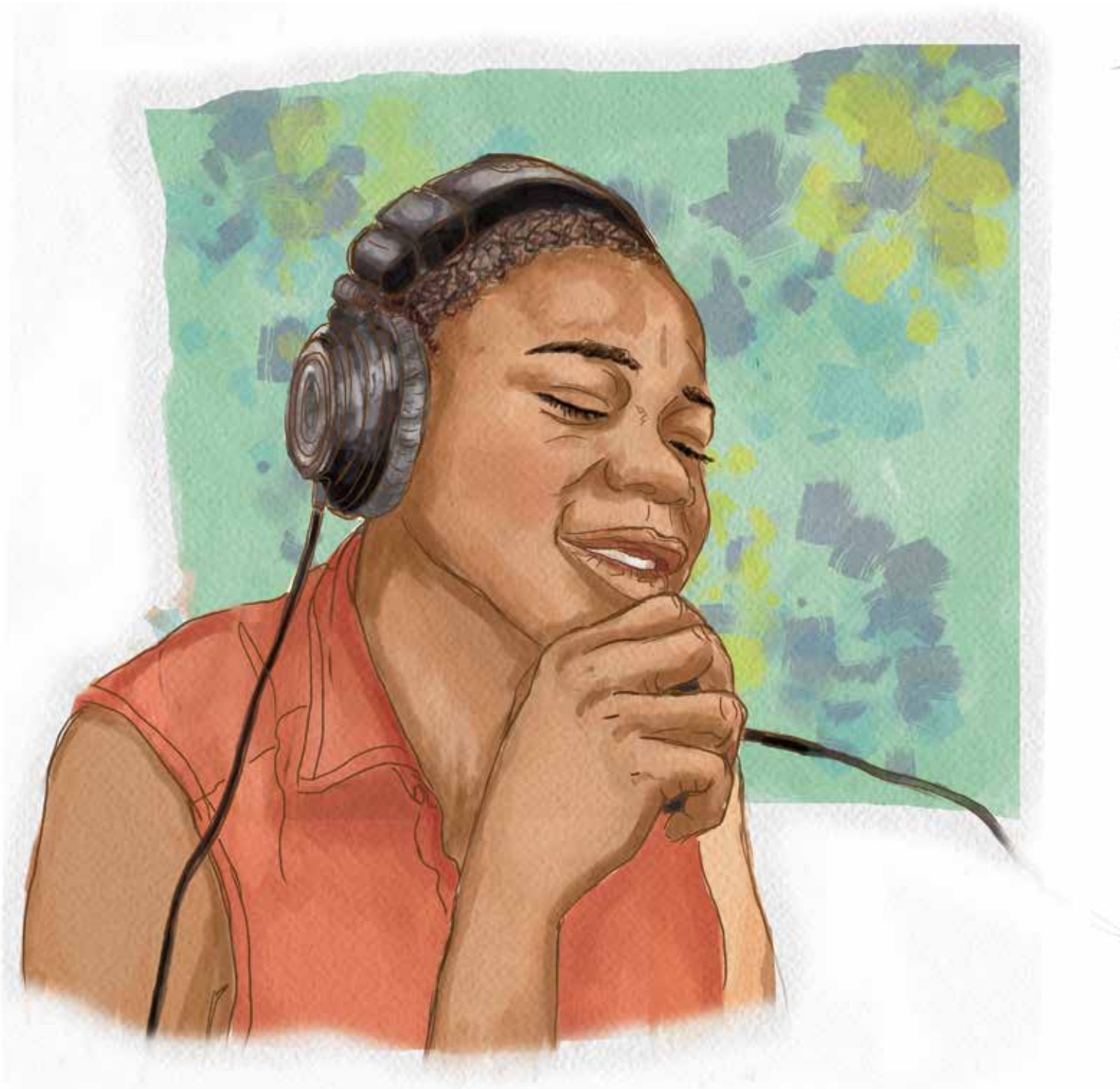
Tshifhinga tsha musiki Kelvin e na minwaha ya 13, o vha o no sika betiri nga u shumisa zwishumiswa zwe a risaikila hu tshi katelwa soda, esidi, tsimbi na theipi. Betiri yo vha i na maanda zwe ya kona u funga mudi yothe kha muvhundu wa hawe, zwa mu thusa u shuma kha vhutumbuli vhuswa.

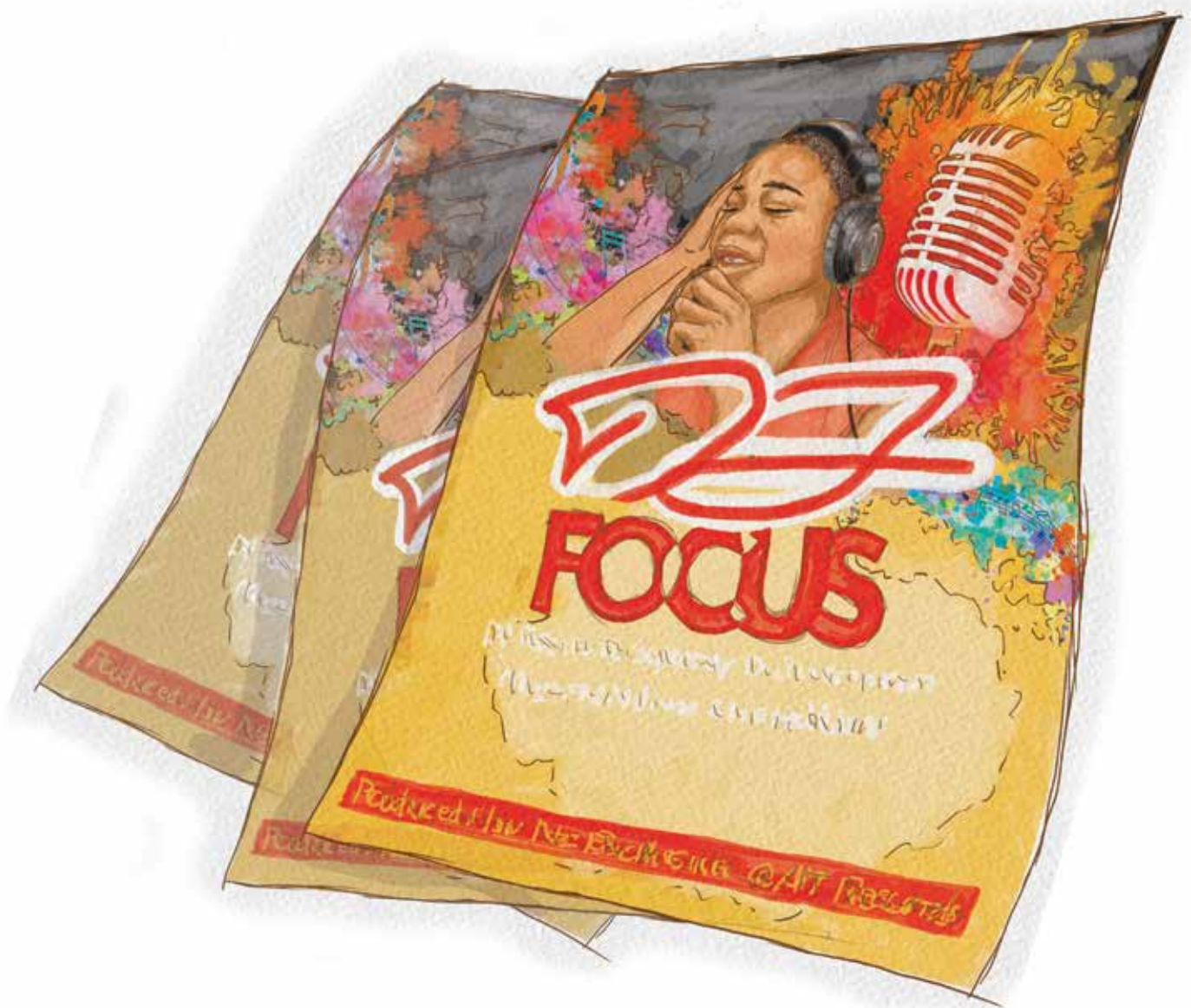
Kelvin a kona u pfha nga ha khempe ya vhusiki i no khou tshimbidzwa nga muswa wa Sierra Leone a no pfhi David Sengeh. David o itela vhaswa khaedu u humbula nga ha thaidzo dzi kondaho dzine mivhundu ya havho ya livhana nadzo uri vha de khempeni u dzi tandulula. Kelvin a dzhia tsheo ya uri vhaswa kha muvhundu wa hawe vha toda vhupfhiwa. Kelvin a kuvhanganya tshigwada vha humbela thendelo ya u ya khempeni u bveledza tshinwe na tshinwe tshine vha tshi toda uri vha tshimbidze tshititshi tsha radio. “Arali ro vha ri na tshititshi tsha radio, ro vha ri tshi do kona u amba nga ha zwithu zwi kwamaho muvhundu wa hashu na Sierra Leone lothe,” ndi Kelvin a tshi talutshedza.

Khempeni ya David, Kelvin o fhaṭa tshirathisi tsha radio na zwiṇwe zwishumiswa zwi no ṭodea musi vha tshi hasha kha tshiṭitshi tsha radio ya muvhunduni wa hawe.

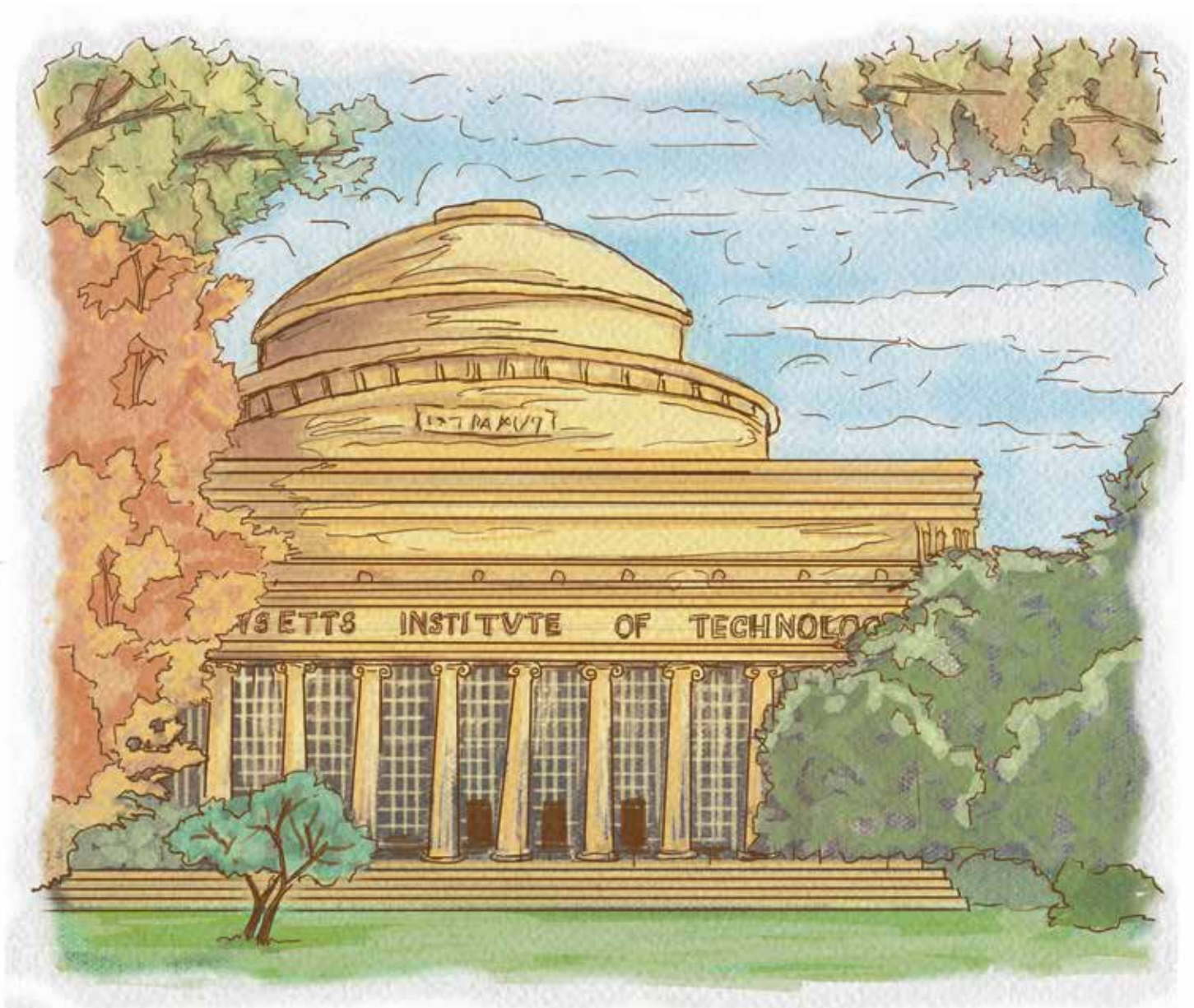
Musi o no fhaṭa zwoṯhe zwi no ṭodea, Kelvin a dzudzanya vhashumi vha tshoṯhe. Tshiṭitshi tsha radio yawe tsha thoma u hasha mafhungo, u vhala mihumbulo ya vhathu yo tou ṛwaliwaho, u tamba nyimbo. Radioni Kelvin u ḡivhea nga ḡa DJ Focus. Dzina ḡa Kelvin ḡo ḡa nge a tenda uri wa tou fombe, u tumbula tshiṛwe na tshiṛwe zwi a konadzea.

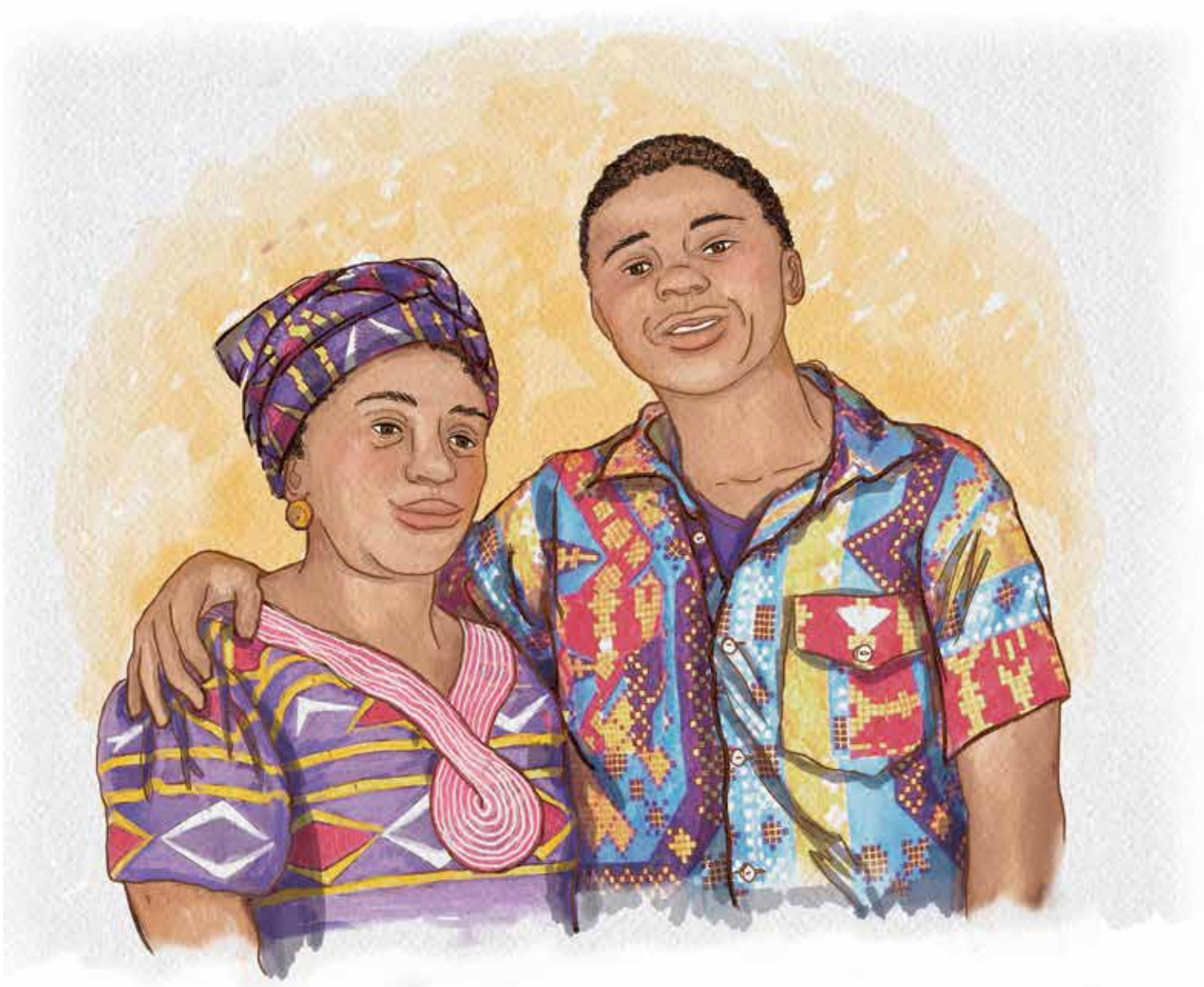
Tshiṭṭitshi tsha radio tsha vhuṭali ha Kelvin ndi hone vhutumbuli he David a vha a tshi khou vhu lavhelela. Muhumbulo muhulwane wa David wo vha u wa u bveledza zwigidi zwa vhathu vhaswa vhe vha vha vhe na muḽoro wa u tandulula thaidzo kha vhahura vhavho. David o tenda uri Kelvin o vha e na tshikili na lutamo lwa u shandula zwa tshifhinga tshi ḽaho zwa vhathu vha Sierra Leone. Vhutumbuli ha tshiṭṭitshi nga Kelvin ho mu winisa tshiphuga tsha kha khempe ya David ya tshilimo.

David a thoma u dzhia Kelvin sa murathu. O vha a tshi khou tōḡa u thusa Kelvin u tatamudza mihumbulo na zwikili nga u shuma na vhaṅwe dziinzhiniara. David a thusa u dzudzanyela Kelvin uri a dzhenele mbekanyamushumo dzo khetheaho dza dziinzhiniara ngei Yunivesithi ya America i no pfhi MIT.

Kelvin o vha a tshi tou vha na minwaha ya 16 fhedzi, e ene muthu mutukusa we a rambiwa kha hei mbekanyamushumo. Hezwi zwo tou vha zwa u thoma Kelvin a tshi bva Sierra Leone. Kelvin o funa tshikhala tsha u shuma na dziinzhiniara dzi re na tshenzhemo a do kona u guda khavho. Fhedzi Kelvin o pfha o tsvha hayani nga maanda mme awe.

Kelvin o amba hezwi kha inthaviu, “U kondelela na lutamo ndi zwa ndeme kha u alusa vhukoni ha vhusiki.”

U swika nazwino, Kelvin o isa phanda na u kondelela na lutamo lwa u tshimbidza tshititshi tsha radio, u tumbula zwiñwe, u thusa u ita matshilo a vhañwe vhathu uri a vhe khwiñe mutani wa hawe, muvhunduni na shangoni.

Vhalani 1

Kelvin o alutshela ngafhi?

O alutshela Freetown, Sierra Leone.

Dzina la miswaswo la Kelvin ngei radioni ndi lifhio?

Dzina lawe la miswaswo lo vha li DJ Focus.

Ndi nga mini Kelvin o tama u thoma tshititshi tsha radio?

- Ngauri o tshea la uri vhaswa vha tshitshavha tsha hawe vha tea u pfhiwa.
- U itela u thusa u nea vhathu vha tshitshavha tsha hawe fhethu ha u rera nga mafhungo a no kwana tshitshavha tshavho / shango lavho.
- ngauri o humbula uri zwi go thusa uri tshitshavha tsha hawe tshi vhe fhethu havhuqi.

Vhalani 2

Ndi nga mini Kelvin o dzhia tsheo ya u fhaa tshititshi tsha radio?

Ngauri o humbula uri muvhundu wa hawe wo vha u tshi khou toda fhethu ha u kovhekana mihumbulo na u nea mihumbulo.

Ndi nga mini dzina la Kelvin la u vha DJ li tshi pfhi 'DJ Focus'?

- Dzina la Kelvin la u vha DJ lo bva kha lutendo lwawe lwa uri arali wa tou fombe kha zwithu, zwi a konadzea u tumbula tshithu tshinwe na tshinwe na tshinwe tshiswa.

Ndi vhuṭanzi vhufhio vhu bvaho tshitorini vhu no ri sumbedza uri Kelvin ndi muthu o diimiselaho?

- O difunza vhuinzhiniara.
- O wanulusa uri bitiri i itiwa hani nga matheriala o tou vusuludzwaho.
- O ita bitiri ya u funga mavhone mugini wa hawe.
- O pfheledza nga gammba ya zwa vhubvedzi a kuvhanganya thimu u ita khumbelo.
- O delwa nga mihumbulo wa u tandulula thaidzo i re tshitshavhani tsha hawe na u shuma nga nungo dzothe uri zwi bvelele.

TSHIṬORI TSHA 3 MVELEDZO U BVA MULOMO

Thero: Ri ḡisa tshanduko

Siangane ya mafhungo

- Tshiṭori itshi ndi tshi si tsha ngoho.
- Fhethuvhupo ndi Afrika Tshipembe.
- Zwi khou itea kha tshifhinga tsha musalauno.
- Tshiṭori itshi tshi ḡo thusa vhagudi vhavho u pfhesesa uri u tambudzwa ndi mini, u tambudzwa hu ita uri vhatu vha ḡipfhe hani. Zwi dovha zwa sumbedza ḡila ine vha nga sumbedza ngayo vhuthu na tshivhindi nga u imelela vhaṅwe na u humbela thuso kha vhatu vhahulwane vhane vha vha fulufhela.

Tshiṭirathedzhi tsha u pfhesesa: U vhudzisa mbudziso / U ḡivhudzisa

- Ndi mini: U elekanya na u vhudzisa mbudziso nga ha tshiṭori musi ri tshi khou vhalu.
- Ndi nga mini ri tshi tshi shumisa: U itela uri ni dzule ni na dzangalelo na u wana zwinzhi nga ha tshiṭori musi ni tshi khou vhalu.
- Zwine tsha thusa ngazwo: Ndi u ita uri ni dzule ni tshi ḡidzhenisa kana u dzhenelela kha mafhungo na u ni thusa u pfhesesa tshiṭori khwiṅe. Zwi thusa kha u bvumba zwine zwa ḡo itea kha tshiṭori.

Minwe ya mihumbulo ine vha nga ṅea vhagudi

- U shengedzana hu bvelela musi muthu a tshi dzulela u amba kana u ita zwithu zwi no vhaisa muṅwe a tshi itela uri a tungufhale, a tshuwe, kana a thudzelwe kule.
- Vhatu vha tshila kha nyimele dzo fhambanaho. Minwe miṭa i na tshelede nnzhi u fhira minwe. Vhana vha nga ambara zwiambaro zwa kale, zwo ṭahalaho, kana zwiambaro na zwienda zwo tou lugiswaho ngauri a zwi leluwi kha miṭa ya havho u kona u renga zwiswa.
- Tshiṅwe tshifhinga zwi a konḡa uri vhatu vha ite zwo teaho, nga maanḡa arali vha tshi vhona u nga vhaṅwe vha nga vha vho vha sinyutshela.
- Mushumo wa mugudisi ndi u thusa vhagudi uri vha tsireledzee tshikoloni. Vhagudi vha tea u amba na vhagudisi arali vha tshi khou shengedzwa kana musi vha tshi vhona muṅwe muthu a tshi khou shengedzwa.

U shumisa tshitiirathedzhi itshi kha tshitori itshi:

Siatari na pharagirafu	Vhalani	Ambani
33, 4	“Ni vbonala ni songo takala,” ndi mme a Mveledzo vha tshi khou fula vhuswa kha tshitofo.	Ndi a divhudzisa uri mulandu Mveledzo a tshi vbonala o tungufhala? Ndi humbula u nga u pfha o tungufhala ngauri Avhaphhani o vha a tshi khou tambudzwa.
35, 3	“Zwi pfhala u muhumbulo wavhuḁi,” hu amba mme awe. “Ndi humbula uri ndi zwone zwine muthu a nga tama vhaḁwe vha tshi mu ita.”	Ndi khou divhudzisa uri Mveledzo u ḁo dzhia tsheo ya u thusa Avhaphhani tshikoloni naa? Ndi humbula u nga u khou toḁa u thusa khonani yawe, fhedzi zwi nga vha zwi tshi khou mu tshuwisa.

“Tshikolo tsho vha tshi hani namusi?” Mme a Mveledzo vha khou vhudzisa vha tshi khou nyongelela vhuswa.

“Tsho vha... tshi tshavhudi,” ndi Mveledzo a no ralo. O dzula tafulani.

Mveledzo u khou humbula nga zwa bureiki. U humbula nga ha Avhaphhani. O humbula nga ndila ye vhañwe vhana vha vha vha tshi khou kolela Avhaphhani.

“Ni vhonala ni songo takala,” ndi mme a Mveledzo vha tshi khou fula vhuswa kha tshitofu.

“Ndi zwone, vhaŋwe vhana vho vha vhe vhavhi kha Avhaphhani,” ndi Mveledzo a tshi fhindula.

“Ndi nga mini vho vha vhe vhavhi khae?” hu vhudzisa mme awe.

“Vha ri zwienda zwawe a nga vha o zwi wana ḡalaḡaleni,” hu amba Mveledzo. “Vha ri u vhonala sa musidzana wa mashika a ḡalaḡaleni, ngauri zwikunwe zwawe zwo vha zwo bvela nḡa nga buli ḽi re kha tshienda tshawe. Vha khou zwi humbula mahoḽa – zwienda zwanga zwo vha zwo kheruwa, sa zwa Avhaphhani,” ndi Mveledzo a no ralo.

“Ndi khou divhudza uri ndi nga ni thusa hani?” Mme awe vha a vhudzisa.

Mveledzo a humbula nga hazwo. “Thamusi tshifhinga tshi daho, ndi do vhudza vhañwe uri vha songo shengedza vhañwe,” a tshi dzinginya.

“Zwi pfhala u muhumbulo wavhuḽi,” hu amba mme awe. “Ndi vhona u nga ndi zwone zwine muthu a nga tama vhañwe vha tshi mu ita.”

Duvha li tevhelaho, tsimbi ya u ya kha bureiki ya lila. Mveledzo a pfha e na mazhuluzhulu. “Hu do bvelela mini musi ndi tshi vhudza vhañwe vhana uri vha songo shengedza vhañwe?” A divhudzisa.

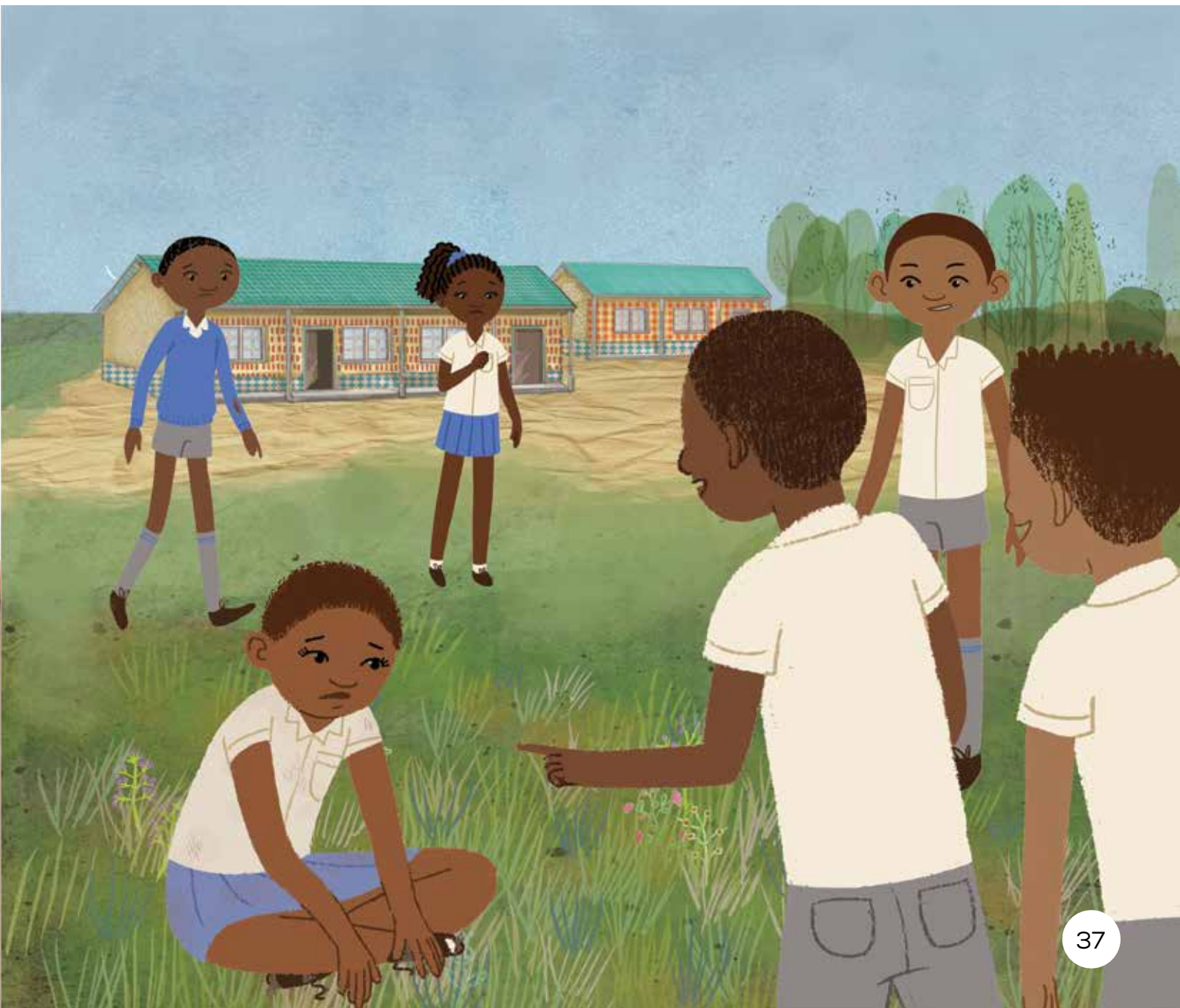
“Thamusi vha do ri na dzhesi yanga i bva dalaḡaleni.” ndi musi a tshi humbula, musi a tshi khou sedza buli lihulu kha tshanḡa. “Kana thamusi Phaṡhutshedzo kana Wamashudu vha do singuwa vha nthwa,” ndi musi a tshi humbula.

Musi a tshi swika nnda, Avhaphhani o vha o dzula e ethe. O vha o dzula fhasi, a tshi khou lingedza u dzumba zwienda zwawe.

Phatshutshedzo na Wamashudu vha ya kha Avhaphhani. Vhañwe vhana vha kuvhangana u mona nae. “Irimi ri vhone zwienda zwanu zwi no bva dladaleni namusi.” ndi Wamashudu a tshi mu kolela.

“Ni dzula dladaleni?” ndi Phatshutshedzo a tshi sea. Vhañwe vhana vha sumba vha tshi sea.

Mveledzo o vha o ima phanḁa ha Avhapfhani.

“Fhumulani!” ndi Mveledzo. “Litshani u ḁiita muthu a no vhaisa vhaṁwe.” Mbilu yawe i tshi khou rwa nga u ṭavhanya. Tshifhatuwo tshawe tsha fhisa.

Wamashudu na Phaṭhutshedzo vha vhoneḁa vho mangala. Vha mbo ḁi ṭuwa. Vhaṁwe vhana na vhone vha tevhela.

“Mveledzo idani!” hu vhidzelela Vho Raulisa. Vho vha vho ima nḡa ha kilasi.

“Yoo hai!” hu humbula Mveledzo, “Vho Raulisa zwino vha ḡo vhona u nga ndo vha ndi tshi khou kola. Ndo lingedza u thusa zwino khezwi ndi khakhathini.”

“Ndo vhona ndila ye na imelela Avhapfhani ngayo,” ndi Vho Raulisa vha no ralo.

“Ndi dihudza nga inwi.” Vho Raulisa vha nea Mveledzo tshitikara tshi no mwemwela. “Tshifhinga tshi daho ni nga da na mmbudza.” ndi Vho Raulisa vha no ralo.

“Na nne ndi fhanu u thusavho.” Zwo kondela Mveledzo u lindela u yo vhudza mme awe zwothe zwa duvha la

Vhalani 1

Ndi nnyi we a vha a tshi khou shengedzwa tshikoloni?

Avhaphani o vha a tshi khou shengedzwa.

Ndi nnyi we a vha a tshi khou mu shengedza?

Wamashudu na Phaṭhutshedzo. Ho vha hu tshi ḡi vha na vhaṅwe vhana henefho.

Ndi nnyi o neaho Mveledzo tshiṭikara?

Vho Raulisa.

Ndi nga mini Vho Raulisa vho nea Mveledzo tshiṭikara?

- Ngauri Mveledzo o vhudza vhaṅwe vhana uri vha songo kolela Avhaphani.
- Ngauri Mveledzo o ita zwi re zwone.
- Ngauri Vho Raulisa vho vha vha tshi ḡihudza nga Mveledzo.

Vhalani 2

Ndi nga mini vhaṅwe vhana vho vha vha tshi khou kolela Avhaphani?

Ngauri zwienda zwawe zwo vha zwi na mabuli.

No no vhuya na lamulela khonani sa Mveledzo? Ho no vhuya ha vha na muṅwe we a ni lamulela.

Kha vha thetshesele phindulo dza vhagudi.

Ni vhona u nga Mveledzo o ita zwone?

Kha vha thetshesele phindulo dza vhagudi.

Ndi nga mini Mveledzo o dzhia tsheo ya u bva mulomo?

- Ngauri o vha a sa funi vhaṅwe vha tshi kolela Avhaphani.
- Ngauri Mveledzo o zwi ḡivha uri na ene vha ḡo mu kolelavho.
- Ngauri Mveledzo na ene a nga ṭoḡa mulamuleli arali a tshi khou kolelwa.

TSHITŪTORI TSHA 4 GRETA THUBERG MUHALI WA U SHANDUKISA KIḼIMA!

Thero: Ri ḁisa tshanduko

Siangane ya mafhungo

- Tshiṭōtori itshi tshi vanganya tsha ngoho na tshi si tsha ngoho.
- Fhethuvhupo ndi Sweden.
- Zwi khou itea kha tshifhinga tshi si tsha kalekale.
- Tshiṭōtori itshi tshi ḁo thusa vhagudi vhavho u pfhesesa uri ri nga ita phambano nga u amba nga ha mafhungo a ndeme. Tshi dovha tsha sumbedza uri ri nga dzhia hani vhukando, na u ṭuṭuwedza vhaṇwe u sika tshanduko yavhuḁi shangoni.

Tshiṭirathedzhi tsha u pfhesesa: U wana na u elelwa zwidodombedzwa

- Ndi mini: Ndi u ṭoḁa na u elelwa zwidodombedzwa zwa ndeme u fana na vhabvumbledzwa, fhethuvhupo, na zwiitei.
- Ndi nga mini ri tshi tshi shumisa: U itela u ṭhireka kana u tevhelela zwe zwa itea na u pfhesesa tshiṭōtori khwiṇe.
- Zwine tsha thusa ngazwo: Ndi u amba nga ha tshiṭōtori na u pfhesesa thevhekano ya zwiitei.

Minwe ya mihumbulo ine vha nga ṇea vhagudi

- Othizimu ndi nzulele ine vhuluvhi ha saukanya mafhungo a u tsivhudza o shandea. Hezwi zwi nga vhangana u kondelwa vhukuma nga u amba, u tshila na vhaṇwe, na u livhana na tshanduko vhutshiloni.
- Hu na tshaka nnzhi dzo fhambanaho dza othizimu. Muthu a no fana na Greta Thunberg u na othizimu ya ḼeveḼe ya 1, zwine zwa amba uri a nga kona u tshila e eṭhe e na vhukoni ha nṭhesa. Fhedziha, a nga fhedza a tshi ṭangana na u kondelwa nga u daviḁdzana na u tshilisana na vhaṇwe shangoni.
- Vha songo fhela mbilu nahone vha vhe khagala musi vha tshi amba na muthu wa othizimu. Kha vha zwi ite nga u amba zwavhuḁi zwine vha khou tea umba na nga u mu fha tshifhinga tsha u fhindula mbudziso kana zwine zwa khou ambiwa.
- Ṽwana wa othizimu a nga vhona, u pfha kana u kwamiwa nga zwithu nga nga ṇḁila yo kalulaho. Kha vha lingedze u ṭalukanya zwo raloho. Arali vha vhona uyu ṇwana a tshi tshi fhumula tshoṭhe kana a tshi thoma u tshakaṭela, kha vha mu fhe tshifhinga a vhe e eṭhe fhethu ho fhumulaho.

U shumisa tshitiṛathedzhi itshi kha tshitiṛi itshi:

Siatari na pharagirafu	Vhalani	Ambani
49, 1	Vhahwe vhana vho hangwa nga ha vidio ya kilasini, fhedzi hu si Greta. U vhala mafhungo othe ane a a wana nga ha tshanduko ya kilima. A setsha kha inthanethe na nga u vhala. A talela vidio kha YouTube. A vha makone wa tshanduko ya kilima.	Greta o vha hani mudivhi wa zwa Tshanduko ya Kilima? Oho, ndo guda uri o vha a tshi vhala nga maandla nahone a dovha a talela dzividio u itela u guda zwothe zwine a nga kona.
53, 1	Greta a tenda u nea tshipitshi phanda ha vhathu vha zwigidi na zwigidi kha rali ya kilima. Vhabebi vhawe vha vhlahela uri Aspergery awe i do mu kundisa u amba phanda ha vhathu vhanzhi. Fhedzi, u diimisela hawe ho ita uri a kunde nyofho.	Ndi mini zwe zwa thusa Greta u kunda nyofho dzawe? Oho, ndo guda uri u diimisela hawe zwo mu thusa u kunda nyofho dzawe.

Greta Thunberg ndi musidzana o aluwaho shangoni
li no pfhi Sweden. Greta o aluwa zwi tshi konḡa.
Mutakalo wawe wo vha u si wavhuḡi e na vhulwadze
hu no pfhi Asperger's Syndrome (Othizimu). Hezwi zwi
amba uri maluvhi awe o vha a tshi shuma nga nḡila
yo fhambanaho na ya vhaḡwe vhathu. Zwo ita uri a
konḡelwe nga u amba na u ita vhukonani na vhaḡwe.

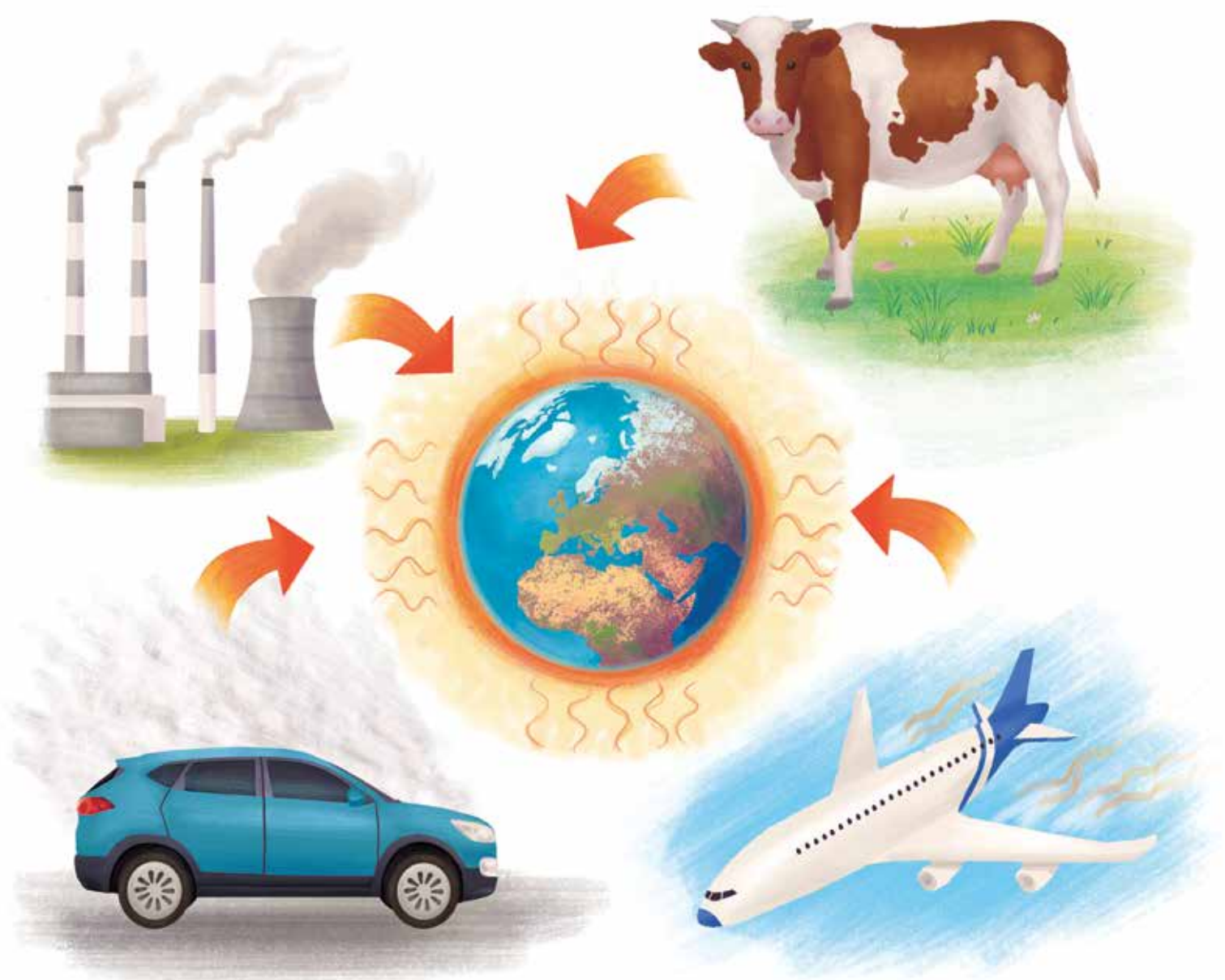
Fhedzi Asperger's Syndrome ya Greta yo vha i tshi mu tendela u tou fombe na u pfhesesa zwithu nga ndila ya vhudzivha. Greta a dzhia tsheo ya u shumisa Othizimu sa tshifhiwa tsha u lwa na zwine a tenda khazwo. Greta a sedzesa kha u lingedza u londota vhupo nga u lwa na zwithu zwi no pfhi tshanduko ya kilima.

Greta o guda nga ha tshanduko ya kilima lwa u thoma musi mudededzi wawe a tshi vha sumbedza vidio ya mapulasitiki e lwanzheni na tshivhingwi tsho faho nga ndala. Musi Greta a tshi khou talela a tshee nwana mutukutuku o swika he a lila. Zwifanyiso zwa tshikhafhadzo lwanzheni zwo dzula kha thoho ya Greta. Ho ngo tsha humbula nga ha tshiwe tshithu. O mbo di dzhia tsheo ya u ita nyito dza u thusa kha u vhulunga lifhasi.

Mudededzi wa Greta vho ṭalutshedza uri tshikhafhadzo i bvaho kha goloi, mabufho, zwiṭitshini zwa mudagasi na mamaga zwi khou ita uri ṽifhasi ṽi fhise. Mudededzi wawe vha amba uri gese i no itiwa nga kholomo na yone i ita uri ṽifhasi ṽi fhise. Hezwi zwi vhidzwa u pfhi tshanduko ya kilima, zwi khou tshinyadza puṽanete ya shango.

Vhañwe vhana vho hangwa nga ha vidio ya kilasini, fhedzi hu si Greta. U vhala mafhungo othe ane a a wana nga ha tshanduko ya kilima. A setsha kha inthanethe na nga u vhala. A talela vidio kha YouTube. A vha makone wa tshanduko ya kilima.

Greta a thoma u shumela tshanduko kha mudī wa hawe. O tūtuwedza vhabebi vhawe u shanduka kha ndila ine vha khou tshilisa zwone. O tūtuwedza mme awe u litsha u shumisa mabufho. O tūtuwedza khotsi awe u litsha u la nama. O tūtuwedza mutā wothe u litsha u shumisa mapulasitiki. Hezwi zwo ita uri Greta a kone u zwi vhona uri a nga ita tshanduko khulu kha lifhasi, nga u tūtuwedza vhathu vhanzhi.

Greta a dzhia tsheo ya u ita misumbedzo ya u sa fushea nnda ha Phalamennde ya Sweden. A pennda tshiga kha tshipida tsha thanda. A nwala na dziñwe mbuno kha mabammberi uri a a nekedze. A kona u reila baisigira yawe a tshi ya zwifhatoni zwa phalamennde. Duvha la u thoma, Greta o vha o dzula e ethe. Vhathu vha no khou fhira vha tshi mu zwondolola.

Fhedzi nga duvha la vhuvhili, vhatu vha thoma u mu tikedza. Murahuru ha hezwo, ho vha hu tshi vha hu na vhatu tshifhinga tshothe. Lwa minwedzi na minwedzi, Greta a ranga phanda misumbedzo ya u lwa na tshanduko ya kilima kha shango la hawe.

Greta a wana thikhedzo Sweden. Fhedzi a dzhia tsheo ya uri u toḡa u ita zwinzhi. Greta a tenda u ita tshipitshi phanda ha vhathu vha zwigidi na zwigidi kha rali ya kilima. Vhabebi vhawe vha vhilahela uri Othizimu yawe i ḡo mu kundisa u amba phanda ha vhathu vhanzhi. Fhedzi, u ḡiimisela hawe ho ita uri a kunde nyofho. A fhululedzwa nga maḡana na maḡana a vhathu vha rekhoda na vidio ya tshipitshi tshawe.

Greta a dzhia tsheo ya u shumisa vhudavhidzani ha vhathu vhanzhi na inthanete uri i mu thuse u tshimbidza mulaedza wawe kha vhana u mona na lifhasi. A isa zwifanyiso zwawe zwa misumbedzo kha Instagram.

A isa vidio ya tshipitshi tshawe kha bugu ya tshifhatuwo/Facebook. A n'wala milaedza kha Twitter. Greta o shumisa vhudavhidzani ha vhathu vhanzhi u tanganya vhana vha zwigidi na zwigidi u mona na lifhasi vhane vha vha na ndavha na tshanduko ya kilima.

Tshiṇwe tshifhinga Greta o amba a ri, “Ndo vhuya nda vha uḽa musidzana wa u sa amba tshithu tshifhinga tshoṱhe. Ndi tshi humbula uri ndi nga si itevho tshithu tshi no farea ngauri ndo vha ndi mutṱuku.”

Nga ṇwaha muthihi fhedzi, Greta a vha o no ṱuṱuwedza vhana vha zwigidi na zwigidi u mona na ḽifhasi uri vha ite misumbedzo na u amba nga ha tshanduko ya kilima.

Vhalani 1

Ndi mini tshe Greta a vha a tshi tshi londa?

- U vha na ndavha na tshanduko ya kilima.
- U vha na ndavha na u londa pulanete.

Ndi tshifhio tshithihi tshe Greta a shumisela tshone inthanente?

- U vha makone wa tshanduko ya kilima.
- O rumela zwifanyiso kha Instagram.
- O rumela dzividio kha Facebook.
- U nwala kha Twitter.
- U tanganya vhana u mona na lifhasi.

Greta o bvisela hani khagala mulaedza wawe wa nga ha tshanduko ya kilima?

- O tutuwedza vhabebi vhawe u shandukisa maitele avho.
- O ita misumbedzo nnda ha Phalamennde.
- O ita tshiga nga ha tshanduko ya kilima.
- O ita zwibambiri zwa u fha vhathu.
- O amba tshipitshi kha raji khulu.
- O rumela zwifanyiso.
- O rumela dzividio.
- O shumisa vhudavhidzani ha nnyi na nnyi.

Vhalani 2

Tshithu tshithihi tshi no ita tshanduko ya kilima ndi mini?

- Tshikhafhadzo ya muya u bva kha goloi, mabufho, tshititshi tsha mudagasi na mamaga.
- Gese i no itwa nga kholomo na yone i a ita uri lifhasi li fhise.
- Tshikhafhadzo.

Ni vhona u nga ndi mini tsho itaho uri Greta o vhe muthu a nyanyulaho?

- Ndi humbula uri Greta ndi muthu a nyanyulaho ngauri...

Ndi nga mini Greta o dzhia tsheo ya u shumisa vhudavhidzani ha nnyi na nnyi?

- O vha a tshi khou toda u tutuwedza vhathu vhanzhi vhanzhi u lwa na tshanduko ya kilima.
- O shumisa vhudavhidzani ha vhathu vhanzhi u swikela vhana u mona na lifhasi.
- Ngauri o zwi vhona uri vhathu u mona na lifhasi vha tea u shuma vhothe u vhulunga pulanete.
- Ngauri o vha a tshi khou toda uri vhanwe vhana vha zwi divhe uri vha nga ita misumbedzo vha dovha vha amba zwi tshi pfhala.

TSHIṬORI TSHA 5 TREVOR NOAH, MUSHANDUKI

Thero: Ri a diṭalukanya

Siangane ya mafhungo

- Tshiṭori itshi tshi vanganya tsha ngoho na tshi si tsha ngoho.
- Fhethuvhupo ndi Afrika Tshipembe.
- Zwi khou itea kha tshifhinga tshi si tsha kalekale.
- Tshiṭori itshi tshi do thusa vhagudi vhavho u pfhesesa uri khethululo yo vha i mini, na uri milayo i songo teaho yo kwama hani matshilo a vhathu. Tshi sumbedza nḡila ye Trevor Noah a shumisa ngayo luambo, u ṭanganedza, na u diimisela u kunda khaedu na u wana muhumbulo wa u ṭanganedziwa a vha tshithu tshithi na tshigwada.

Tshiṭirathedzhi tsha u pfhesesa: U swikelela tsheo nga u tou humbulela

- Ndi mini: Ndi u bvumba zwithu zwine muṅwali a sa zwi bvisele khagala kana a sa zwi ṭalutshedze thwii, nga u shumisa lusevhegi kha tshiṭori.
- Ndi nga mini ri tshi tshi shumisa: U itela u pfhesesa ṭhalutshedzo dzo dziaho na milaedza yo dzumbamaho.
- Zwine tsha thusa ngazwo: Ndi uri ni kone u dzhia tsheo musi ni tshi khou vhala, na u pfhesesa tshiṭori na vhabvumbedzwa khwiṇe.

Minwe ya mihumbulo ine vha nga nea vhagudi

- Tshiṭalula tsho vha sisiteme ya milayo Afrika Tshipembe ye ya khethulula vhathu zwi tshi ya nga tshaka. Nga tshifhinga tsha Tshiṭalula, vhathu bva kha tshaka dzo fhambanaho vho vha vha sa fariwi nga Do this by saying exactly what you mean ila i no lingana nahone vho vha si na pfhanelo na zwikhala zwi no fana.
- Afrika Tshipembe ndi haya ha zwigwada zwa mvelele na nyambo dzo fhambanaho. Vhathu vha a anzela u davhidzana na u sima vhukonani nga u guda nyambo dza vhaṅwe.
- U diḡadekanya zwi amba u ṭanganedzwa, u katelwa na u vhonwa u wa ndeme nga tshigwada tsha vhathu. Tshiṅwe tshifhinga vhathu vha a pfha vho fhambana na vhane vha tshila navho lune vha lingedza u wana nḡila dza u diṭumanya na vhaṅwe.
- Ramiswaswo ndi muthu a no seisa vhathu nga miswaswo, zwiṭori, na maṭano. Trevor Noah o thoma u diṅhea nge a shumisa miswaswo musi a tshi anetshela zwiṭori zwi no kwama vhutshilo hawe na liḡhasi liṇe a tshila khaḷo.

U shumisa tshithathedzhi itshi kha tshitori itshi:

Siatari na pharagirafu	Vhalani	Ambani
61, 1	Mme a Trevor vho vha vhe murema, mufumakadzi wa Muthoza. Mme a Trevor vho pfhuka mulayo u sa pfhali wa Tshitlula. Vho pfhulutshela fhethu hu no pfhi Johannesburg he ha vha hu tshi tendelwa u dzula vhatshena fhedzi. Ndi he vha tangana na khotsi a Trevor hone. Vho vha vhe mutshena, munna a bvaho shangoni li no pfhi Switzerland. Vho vha na Trevor, nwana wa tshaka dzo tanganelanaho.	Ndi swikelela tsheo nga u tou humbulela uri muñwe na muñwe wa muṭa wa Trevor u vhone o fhambana na muñwe, vho vha vha sa fani.
67, 1	Zwino, Trevor a thoma bindu. O vha a tshi kuvhanganya tshede ya vhañwe vhana a ya a vha rengela zwiliwa tshiphazani. Nga mulandu wa bindu lawe, Trevor o vha a tshi amba na zwigwada zwo fhambanaho zwa vhana ofho tshikoloni. Trevor o guda u swikelela nga u ita miswaswo a tshi seisa vhathu. U takadza hawe zwo thusa Trevor u vha luaviavi hune a swikelela huñwe na huñwe.	Ndi swikelela tsheo nga u tou humbulela uri Trevor o wana maano o fhambanaho a u tanganelana na vhañwe. Sa tsumbo, o lingedza u guda nyambo nnzhi. O thoma bindu le la mu thusa uri a vhe na tshiitisi tsha u amba na muñwe na muñwe, na u ita uri vhathu vhothe vha see.

No no vhuya na pfha nga ha Trevor Noah? Ndi muñwe ramiswaswo na muñwali a divheaho wa Afrika Tshipembe. Trevor o ñwala inwe bugu yo no vhidzwa u pfhi, 'U bebwa u Vhutshinyi' nga ha tshenzhemo yawe musi a tshi khou aluwa nga tshifhinga tsha Tshiṭalula.

Nga tshifhinga tsha Tshiṭalula, vhathu vha tshaka dzo fhambanaho vho vha vho tea u fhambanywa. Zwo vha zwi siho mulayoni uri vhathu vha tshaka dzo fhambanaho vha vhe na vhana vhoṭhe kana u malana. Fhedzi, naho zwo ralo, vhathu vha tshaka dzo fhambanaho nga tshinwe tshifhinga vho funana vha vha na vhana.

Mme a Trevor vho vha vhe murema, mufumakadzi wa Muthoza. Mme a Trevor vho pfhuka mulayo u sa pfhali wa Tshiṭalula. Vho pfhulutshela fhethu hu no pfhi Johannesburg he ha vha hu tshi tendelwa u dzula vhatshena fhedzi. Ndi he vha ṭangana na khotsi a Trevor hone. Vho vha vhe mutshena, munna a bvaho shangoni ḽi no pfhi Switzerland. Vho vha na Trevor, ṇwana wa tshaka dzo ṭanganelanaho. Nga tshenetshiḽa tshifhinga tsho vhifhaho, zwo vha zwi songo leluwa uri Trevor a ṭanganedzee. O vha a sa tendelwi u vha fhethu hune vhatshena vha vha hone. O vha a tshi tendendelwa u vha fhethu hune ha vha na vhathu vhatswu. O vha e ene e eṭhe muṭani wa hawe we vha e wa lushaka lwo ṭanganelanaho.

Musi Trevor a tshee n̄wana mut̄uku, vhabebi vhawe vho vha vha tshi ita vha tshi mu isa phakhani. Fhedzi vhabebi vha Trevor vho vha vha tshi zwi ðivha uri vha ðo vha khomboni arali mapholisa vha zwi wana uri vha muṭa. Zwino musii vha tshi ya phakhani, vha tea u ðiitisa ungari a vha ðivhani.

Tshiñwe tshifhinga, musi Trevor a tshee mutukutuku, a tavha mukosi ari, “Baba!” a gimela he khotsi awe vha vha vhe hone. Khotsi awe vha ofhesa vha tshi ri zwiñwe zwo vhifhaho zwi nga bvelela. Vha tea u shavhela kule ha ñwana wavho. Fhedzi Trevor wa vhathu we a vha a tshee mutuku o humbula uri ndi mutambo, a vha gidimedza u mona na phakha, a tshi khou tavha mukosi a tshi ri “Baba!”

Trevor o fhedzesa tshifhinga tshilapfhu a tshi dzula na makhulu wawe Soweto. Nga hetsho tshifhinga, ndi vhathu vhatwu fhedzi vhe vha vha vha tshi tendelwa u dzula Soweto. Muṭa wa ha Trevor vho vha vha tshi vhihela uri arali mapholisa vha mu vhona, vha nga mu dzhiela vha muṭa wa hawe. Zwenezwo, zwa ita uri Trevor a sa tendelwe u tamba nṅa badani na vhaṅwe vhana.

Tshiṅwe tshifhinga, Trevor o vha o hanganea a tshi ṭoṭa u tamba lwe a vhuya a bwa mulindi fhasi ha luhura nga ngeno dzharatani.

Trevor o guda uri luambo ndi lwa ndeme u kona u swikelela vhathu vhane vha vhone vho fhambana nae. Trevor o vhuya a ri musi a tshi khou guda dzinyambo, 'O vha mushanduki'. Nga mañwe maipfhi, Trevor o zwi wana uri wa amba luambo lwa muñwe, vha do hangwa uri a u fani navho. Luambo lwo mu thusa u pfha a tshi dibadekanya na vhathu vhe a vha a sa fani navho.

Musi Trevor e na minwaha ya fumi, Khethululo ya fhela. Trevor o ya a dzhena kha tshikolo tsha n̄ha tshihulu tshi na vhana vha no fhira tshigidi. Ho vha hu na makhaladi, maIndia. Matshaina, vharema na vhatshena kha tshikolo tsha Trevor. Fhedzi kha vhana vhothe hafha tshikoloni tsha n̄ha, Trevor o vha e ene n̄wana e ethe o vanganyaho tshaka. O vha na tshifhinga tshi kondaho a sa divhi uri u do tshimbila na nnyi nga bureiki.

Zwino, Trevor a thoma bindu. O vha a tshi kuvhanganya tshelede ya vhañwe vhana a ya a vha rengela zwiliwa tshiphazani. Nga mulandu wa bindu lawe, Trevor o vha a tshi amba na zwigwada zwo fhambanaho zwa vhana ofho tshikoloni. Trevor o guda u swikelela nga u ita miswaswo a tshi seisa vhathu. U takadza hawe zwo thusa Trevor u vha shandaukani lwe a kona u swikelela huiwe na huiwe.

Vhutshilo hawe hothe, Trevor o vha a tshi pfha a tshi nga mubvannda nga ndila nnzhi dzo fhambanaho. Zwino, Trevor o vha a tshi wana ndila nnzhi dzo fhambanaho uri a tangedzee. O vha a tshi talela vhathu. A guda nyambo dzavho. O vha a tshi ita uri vhathu vha tshakha dzo fhambanaho vha see. U fhambana na vhañwe zwo thusa uri Trevor Noah a vhe ramiswaswo muhulu nga ndila ine a vha ngayo namusi.

Vhalani 1

Trevor o bebwa lini?

Trevor o bebwa nga tshifhinga tsha Khethululo.

Makhulutshisadzi wa Trevor vho vha vha tshi dzula ngafhi?

Vho vha vha tshi dzula Soweto.

Trevor o vha a tshi ita mini uri a ṭanganedzee?

- O guda nyambo nnzhi.
- O thoma bindu tshikoloni.
- O guda u ita uri vhathu vha see.

Ndi nga mini zwo vha zwi tshi kondela Trevor u ṭanganedzea?

- Ngauri o vha a tshi vhonele o fhambana na muṱwe na muṱwe muṱani wa hawe.
- Ngauri o vha a sa tendelwi u tamba na vhaṱwe vhana, ngauri o vha a tshi nga dzhiwa nga mapholisa.
- Ngauri hangei tshikoloni tsha nṱha, o vha e eṱhe wa luṱwe lushaka. Zwo vha zwi songo leluwa uri a ṭanganedzee kha zwiṱwe zwigwada zwa vhana hafha tshikoloni.

Vhalani 2

Trevor o alutshela ngafhi?

O alutshela Johannesburg.

Ndi tshithu tshithihi tshifhio tshine na nga humbulela tshe tsha vha tshi tshi khou konḁa kha vhutshilo ha Trevor?

Ndi nga humbulela uri Trevor o vha a tshi kondelwa nga...

Bindu ḽa Trevor ḽo vha ḽi ḽa mini?

O kuvhanganya tshelede kha vhaṱwe vhagudi a vha rengela zwiliwa tshiphezani.

Trevor Noah o shumisa zwiṱirathedzhi zwifhio uri a kone u ṭanganedzea?

- O thoma bindu.
- O lavhelesa na u sedza vhathu nga vhuronwane.
- O guda nyambo nnzhi dzo fhambanaho uri a kone u davhidzana na vhathu zwo leluwa.
- O guda uri a nga kona hani u seisa tshaka dzoṱhe dza vhathu vho fhambanaho.

TSHIṬORI TSHA 6

AFRIKA TSHIPEMBE

LA NNYI NA NNYI

Thero: Ri a diṭalukanya

Siangane ya mafhungo

- Tshiṭori itshi ndi tshi si tsha ngoho.
- Fhethuvhupo ndi Afrika Tshipembe.
- Zwi khou itea kha tshifhinga tsha musalauno.
- Tshiṭori itshi tshi ḡo thusa vhagudi vhavho u pfhesesa uri vhuṇe hashu vhu vhumbiwa nga mvelele na vhufa hashu, na uri mvelele dzoṭhe ndi dza ndeme nahone dzi a ṭanganelana kha zwitshavha zwashu.

Minwe ya mihumbulo ine vha nga ṇea vhagudi

- Duvha la Vhufa ndi holodei ya nnyi na nnyi Afrika Tshipembe. Vhufa ndi mvelele na sialala zwine ra zwi wana sa ifa u bva kha miṭa na vhomakhulukuku vhashu.
- Vhathu vha no dzula Afrika Tshipembe vha na vhomakhulukuku vhavho na mashaka vha bvaho fhethu ho fhambanaho.
- Muthu a nga wela kha mvelele kana shango zwo no fhira tshithihi. Sa tsumbo, muthu a nga vha Muafrika Tshipembe a dovha a vha na vhufa kha liṇwe shango.
- Vhathu vha nga fhambana nga mbonalo, vha amba nyambo dzi sa fani, kana vha ambara zwiambaro zwi sa fani. Zwi na ndeme u ṭhonifha na u katela muthu muṇwe na muṇwe, naho vho fhambana na riṇe.

Tshiṭirathedzhi tsha u pfhesesa: U swikelela nga u tou humbulela

- Ndi mini: Ndi u bvumba zwithu zwine muṇwali a sa zwi bvisele khagala kana a sa zwi ṭalutshedze thwii, nga u shumisa lusevheḡi hu re kha tshiṭori.
- Ndi nga mini ri tshi tshi shumisa: U itela u pfhesesa ṭhalutshedzo dzo dziaho na milaedza yo dzumbamaho.
- Zwine tsha thusa ngazwo: Ndi uri ni kone u dzhia tsheo musi ni tshi khou vhala, na u pfhesesa tshiṭori na vhabvumbedzwa khwiṇe.

U shumisa tshithathedzhi itshi kha tshitori itshi:

Siatari na pharagirafu	Vhalani	Ambani
75, 1	“Ndi divhudzisa uri kana ndi do tendelwa u pembelela sialala langa la Burundi nga Duvha la Vhufa?” ndi musi a tshi khou humbula.	Ndi nga swikelela tsheo nga u tou humbulela uri Olivier u funa mvelele yawe nahone u a dihudza ngayo – fhedzi u vhilaela uri a i tanganelani na dziwe kilasini yawe ya Afrika Tshipembe.
78, 1	Vhusiku hoho, Olivier o lora kilasi yawe i kha Duvha la Vhufa. Vhana vhothe vho vha vho ambara zwiambaro zwo fhambanaho zwa sialala. Ene u vbonala o fhambana na vhañwe vhothe. O ima vhukati ha kilasi musi vhañwe vhothe vha tshi khou mu sumba na u mu sea.	Oho! Ndi swikelela tsheo nga u tou humbulela uri Olivier u khou vhilaela vhukuma nga ha zwine vhañwe vha do zwi humbula arali a ambara zwiambaro zwawe zwa sialala zwa Burundi. Ndi vbona u nga u khou vhilaela uri vhañwe vha do ri a si muAfrika Tshipembe wa vhukuma.

Vhathu vhane vha dzula Afrika Tshipembe vha na mashaka vhane vha bva fhethu hunzhi ho fhambanaho. Līnwe lā mashango ane vhathu vha Afrika Tshipembe vha bva khao ndi Burundi. Vhathu vhanzhi vho shavha Burundi nga mulandu wa nndwa yo fhedzaho miṁwaha ya 13.

Burundi ndi shango lītuku lī re Vhubvaḁuvha ha Afrika. Musanda waḁo ndi Bujumbura. Luambo lu no ambeswa ndi Kirundi.

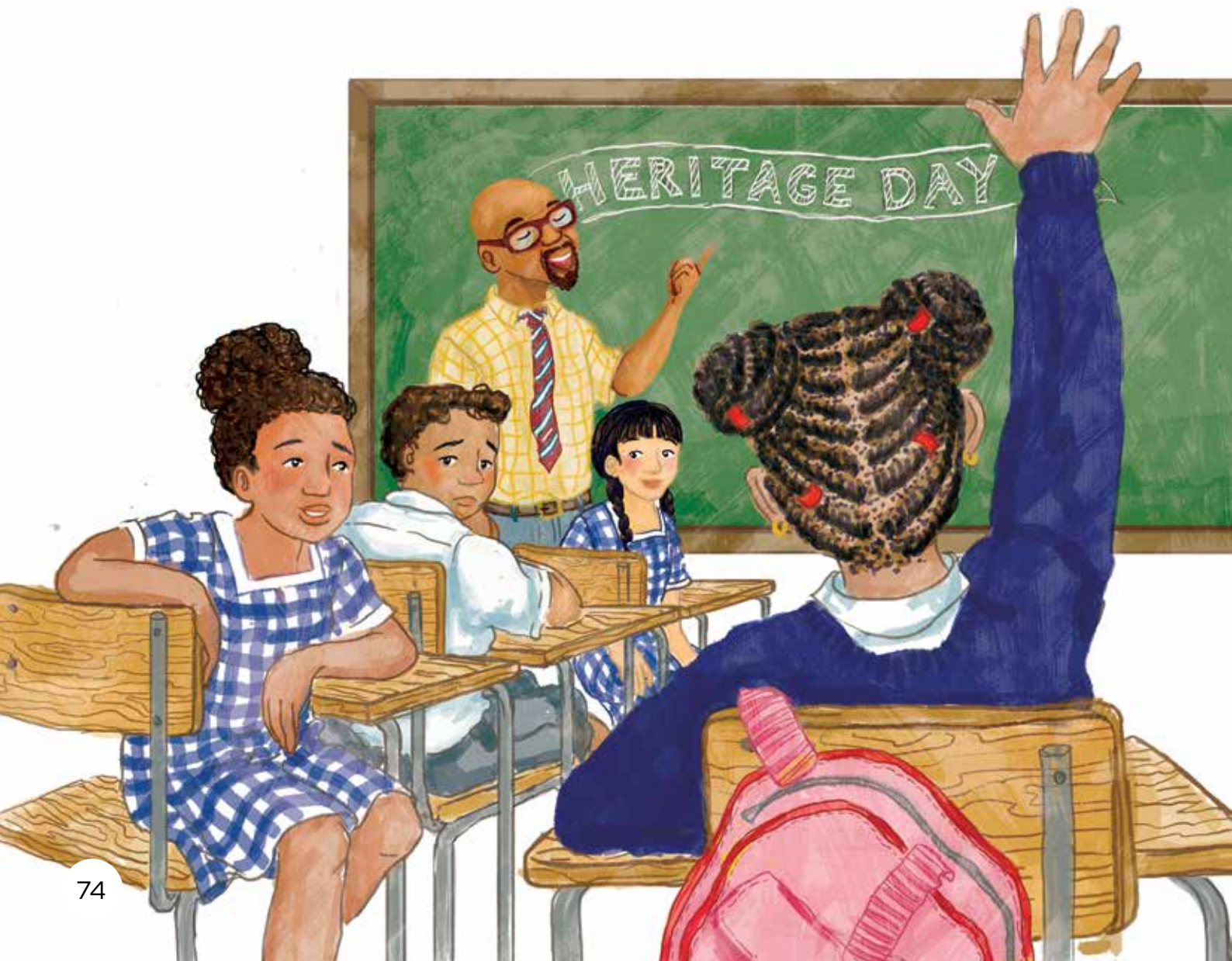

Karyenda ndi ngoma ya sialala i no bva Burundi. Ngoma hedzi dzi lidzwa hu na vhuṭambo ha ndeme sa umuganuro (vhuṭambo ha dzimbeu) na miṁwe mishumo yo khetheaho.

“Duvha la Vhufa li tsini. Matshele ri do pembelela mvelele na sialala dzothe dza Afrika Tshipembe,” ndi Vho Ravele vha tshi divhadza. “Ndi sialala lifhio lo khetheaho kha mvelele yanu?” Ntakadzeni a imisa tshanda tshawe.

A amba ari, “Ndi takalela musi hu na vhutambo ho khetheaho nne na mme anga ra ambara tshishweshwe tshashu.”

“Hoo! Ndi takalela mutshino u no pfhi Indlamu kha mvelele yanga.” ndi Funanani a tshi tavha mukosi.

Olivia o didzulela vhudzuloni hawe o tou tshetee! O vha a tshi khou humbula nga ha ngoma dza Karyenda dzine vhanna vha dzi lidza hu na vhuṭambo Bujumbura. “Ndi divhudzisa uri kana ndi ḑo tendelwa u pembelela sialala ḽanga ḽa Burundi nga Duvha ḽa Vhufa?” u ralo a tshi khou humbula.

Tsimbi ya lila tshikolo tsha bva. “Ni songo hangwa u ambara zwinwe zwa mvelele yaṅu matshelo uri ri pembelele sialala dzothē dzi no wanala Afrika Tshipembe,” Vho Ravele vha ḡivhadza vhagudi.

“Ndi nga tendelwa u ambara tsindi yanga?” Olivia u a ḡivhudzisa.

Olivia o vhuya a swikisa tshifhinga tsha u edela a tshi
khou vhilahela nga ha tshimbaro tshawe tsha Duvha
la Vhufa.

Vhusiku honoho, Olivia o lora kilasi yawe i kha Duvha la Vhufa. Vhana vhothe vho vha vho ambara zwiambaro zwo fhambanaho zwa sialala. Ene u vhonala o fhambana na vhañwe vhothe. O ima vhukati ha kilasi musi vhañwe vhothe vha tshi khou mu sea.

“Ndi mini izwo?” ndi Ntakadzeni a tshi khou setshelela.

“Hezwo a si zwa Afrika Tshipembe,” ndi Funanani a tshi tavha mukosi.

“Olivia a si wa fhano!” Vho Ravele vha divhadza.

Muḽoro wa Olivia wo thithisea musi khotsi awe vha tshi tou mu dzinginyisa zwavhuḽi.

“Olivia, ndi tshifhinga tsha tshikolo!” hu amba Vho Buyoya.

“A thi tḽoḽi u ya tshikoloni ḽamusi,” ndi Olivia a tshi fhindula.

“Mulandu, ho tshinyala mini?” hu vhudzisa Vho Buyoya.

“ḽamusi ndi ḽuvha ḽa Vhufa Tshikoloni.” A ri, “Vho Ravele vho ri ri ambare zwiḽwevho zwa u pembelela mvelele ya Afrika Tshipembe.”

“Ni nga ḽi vha ni si na zwa mvelele ya Afrika Tshipembe, fhedzi ni na mvelele yo khetheaho ya.

Vhufa. ḽuvha ḽa Vhufa ndi nga ha u pembelela mvelele dzotḽe dza Afrika Tshipembe, hezwo zwo katela Vhufa hoḽe ha Afrika Tshipembe.”
ndi Vho Buyoya vha tshi amba nga vhulenda. vha ri, “Ndindeleni henefha.”

Khotsi a Olivia vha vhuya na tshiambaro vha thusa Olivia nga u mu ambadza. “Zwino ni vhonala ni tshi nga no lugela u tamba ngoma yanu ya Karenda,” ndi Vho Buyoya vho no ralo.

Olivia a takalela tshiambaro tshawe tsha sialala la Burundi kha tshivhoni. Fhedzi u mwemwela hawe ha mbo di tuwa nga u tavhanya. “Arali muñwe a ri a thi wa fhan?” a tshi vhilahela.

“Ni mu vhudze uri Afrika Tshipembe ndi lashu rothe. Inwi ni muthu wa Tshipembe a dihudzaho nga Vhufa ha Burundi,” ndi Vho Buyoya vha tshi ambela ntha.

Olivia a sedza u mona hothe musi a tshi khou dzhena kilasini. A dikhwaṭhisa nga u sumba na u sea. O dovholola zwe khotsi awe vha zwi dzhenisa ṭhohoni yawe: “Afrika Tshipembe ndi lashu rothe. Ndi mudzulapo wa Tshipembe a dihudzaho nga Vhufa ha Burundi.”

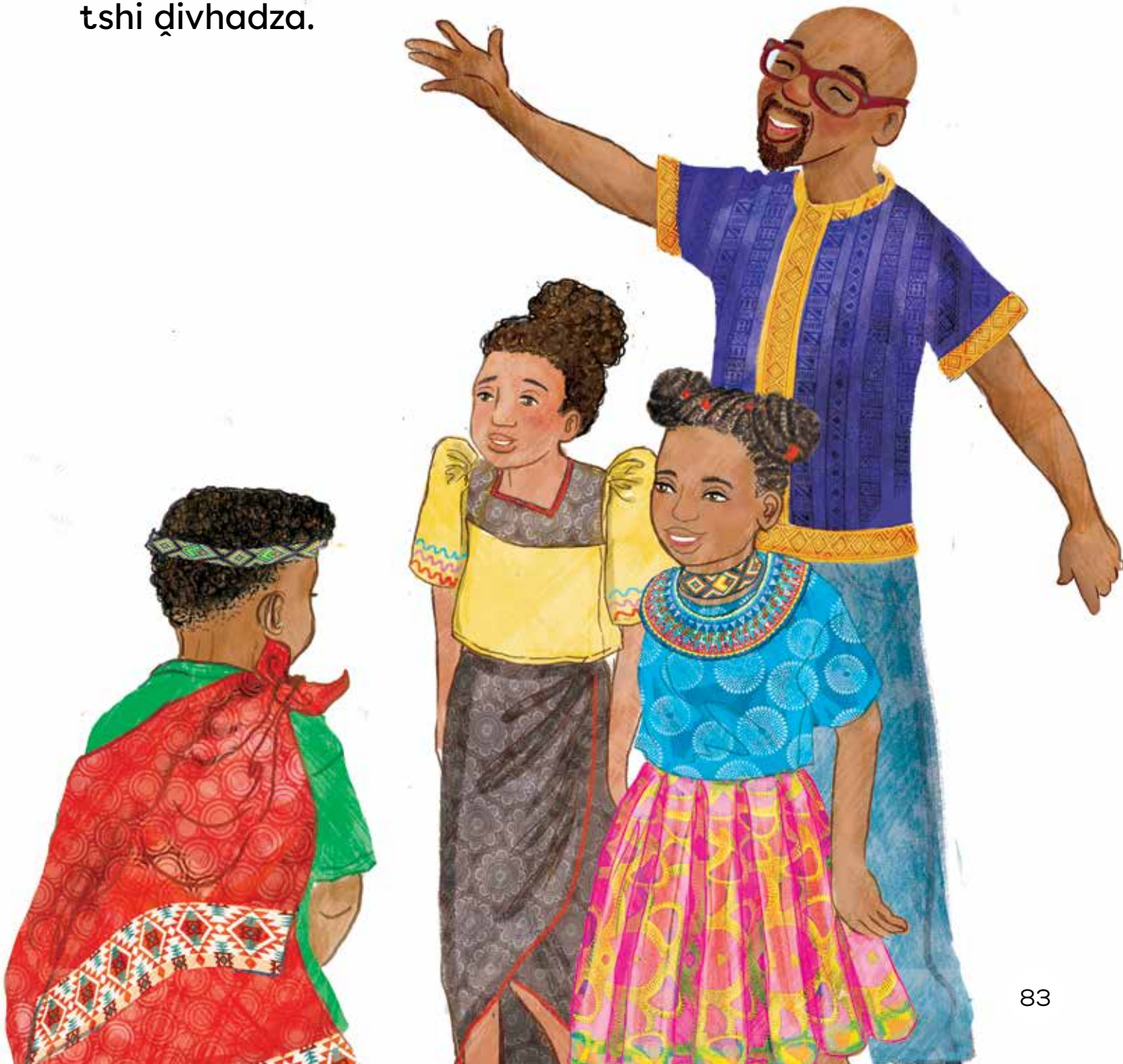

Fhedzi a hu na na muthihi o ambaho uri Olivia a si wa hone.

“Waaw! Ndi khou funa tshiambaro tshanu,” ndi Ntakadzeni o no ralo,

“Ndi toḡa u guda nga ha Vhufa hanu,” ndi Funanani o no ralo.

“Vhufa hashu hoṱhe ndi ha fhanu,” ndi Vho Ravele vha tshi divhadza.

Vhalani 1

Muṭa wa ha Olivia u bva ngafhi?

Vha bva Burundi.

Muṭa wa ha Olivia u dzula ngafhi zwino?

Vha dzula Afrika Tshipembe zwino.

Ndi nga mini Olivia o vha a sa ṭodi u ya tshikoloni?

- Ngauri o vha a tshi khou humbula uri Ḑuvha ḽa Vhufa ḽi pembelelwa nga dziṅwe mvelele fhedzi.
- Ngauri o vha a sa ḑivhi uri a nga ambara tshiṅwe na tshiṅwe tshi no bva kha mvelele ya Burundi.
- Ngauri o vha a tshi pfha u nga ri ha weli khavho.
- Ngauri o vha a tshi khou ofha uri vhaṅwe vhana vha ḑo mu kolela kana vha mu vhudza uri ha wa fhano.

Vhalani 2

Vhufa ha Olivia ndi vhufhio?

Vhufa hawe ndi ha Burundi.

Ho itea mini kha muḽoro wa Olivia?

Muṅwe na muṅwe o mu kolela/muṅwe na muṅwe o mu sumba vha mu sea/ mugudisi wawe vho vhudza uri a si wa fhano.

Ndi nga mini Olivia o ambara tsindi a tshi ya tshikoloni?

- Ngauri Vhufa hawe ndi ha Burundi ndi zwone zwe a ambara tsindi nga Ḑuvha ḽa Vhufa.
- Ngauri mugudisi wavho vho vhudza vhagudi uri vha ambare tshiṅwe tshithu tsha mvelele ya havho nga Ḑuvha ḽa Vhufa.
- Ngauri tsindi yo vha i ya mvelele yawe.
- Ngauri khotsi awe vho mu thusa u pfhesesa uri Ḑuvha ḽa Vhufa ndi nga ha u pembelela Vhufa hoṭhe ho fhambanaho ha Afrika Tshipembe.
- Ngauri o zwi vhona uri a nga ḑihudza nga vhuṅe na Vhufa ha mvelele na musi zwi sa bvi Afrika Tshipembe.

TSHIṬORI TSHA 7 ANDANI U GUDA U DZIKISA MUHUMBULO

Thero: Ri guda zwithu zwiswa

Siangane ya mafhungo

- Tshiṭori itshi ndi tshi si tsha ngoho.
- Fhethuvhupo ndi Afrika Tshipembe.
- Zwi khou itea kha tshifhinga tsha musalauno.
- Tshiṭori itshi tshi ḑo thusa vhagudi vhavho u pfhesesa uri ri nga guda zwithu zwiswa kha vhanwe vhathu, na uri u guda tshikili tshiswa zwi ṭoda u ndowendowe na u sa fhela mbilu.

Tshiṭirathedzhi tsha u pfhesesa: U swikelela nga u tou humbulela

- Ndi mini: Ndi u bvumba zwithu zwine muṅwali a sa zwi bvisela khagala kana a sa zwi ṭalutshedze thwii, nga u shumisa lusevheḑi kha tshiṭori.
- Ndi nga mini ri tshi tshi shumisa: U itela u pfhesesa ṭhalutshedzo dzo dziaho na milaedza yo dzumbamaho.
- Zwine tsha thusa ngazwo: Ndi uri ni kone u dzhia tsheo musi ni tshi khou vhalo, na u pfhesesa tshiṭori na vhabvumbedzwa khwiṇe.

Miṇwe ya mihumbulo ine vha nga ṇea vhagudi

- Medithesheni ndi ṇḑila ya u dzula wo fhumula na u livhisa ṭhogomelo yau, kanzhi kha kufemele, u itela u thusa u ri u pfhe wo dzika na u awela.
- Miṭa i nga vha na mikhuvha yo fhambanaho, lutendo, kana maitele a ḑuvha liṇwe na liṇwe. Tshiṇwe tshifhinga zwo raliho zwi nga vhonele zwi songo ḑoweleda kha muthu muthihi khamusi zwa vha kutshilele kwa muṇwe muṭa kwo ḑoweledaho.
- Musi ro tou fombe kha tshithu tshithihi, mihumbulo yashu i ya kheluwa ya ya kha miṇwe mihumbulo, sa tshikolo, khonani, zwiliwa, kana zwithu zwine ra khou ṭoda u ita. Hezwo zwo ḑoweleda nahone zwi bvelela kha muṇwe na muṇwe!
- Vhonzhi ha zwikili zwiswa zwi a konḑa u zwi guda . Kanzhi vhathu vha anzela u ita ṇḑowendowe lunzhilunzhi musi vha sa athu u vhofoholowa kana u bvelela.

U shumisa tshitiirathedzhi itshi kha tshitori itshi:

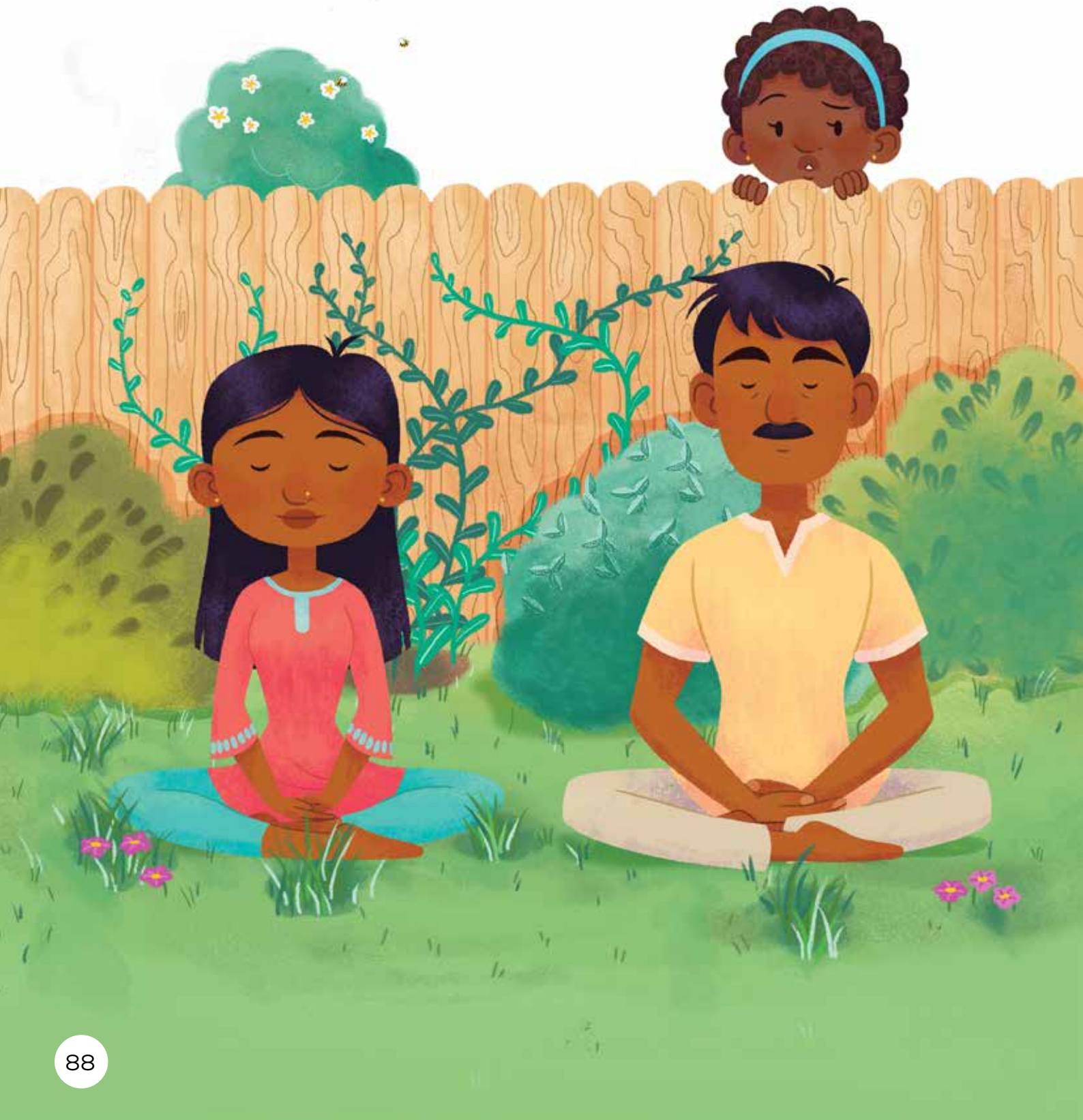
Siatari na pharagirafu	Vhalani	Ambani
88, 2	“Vha khou ita mini?” Ho mangala Andani.	Andani o divhudzisa uri vha ha Kapoor vha khou ita mini, ngauralo ndi swikelela tsheo nga u tou humbulela uri ndi lwa u thoma a tshi vhona muthu a tshi khou dzikisa muhumbulo nga u elekanya.
90, 1	Nga masiari eneo Andani a tshi swika hayani o ya murahu ha nndu. A dzula fhasi. A pfhuṇa tshisenga. A ṇuṇunela fhasi, “Hhhmmm.”	Andani o vha a tshi khou ita zwithu zwothe zwe a vhona vhabebi vha Geeta vha tshi khou ita. Ndi nga humbulela uri na ene u khou lingedza u dzikisa muhumbulo nga u elekanya. Khamusi u khou ṭoda ṇḍila ya u dipfha o dzika?

Andani o buba. Ho vha hu tshee na swiswi ngomu
nduni. A dzhia bugu yawe a bvela nnda.

Andani a dzula fhasi a thoma u vhala.

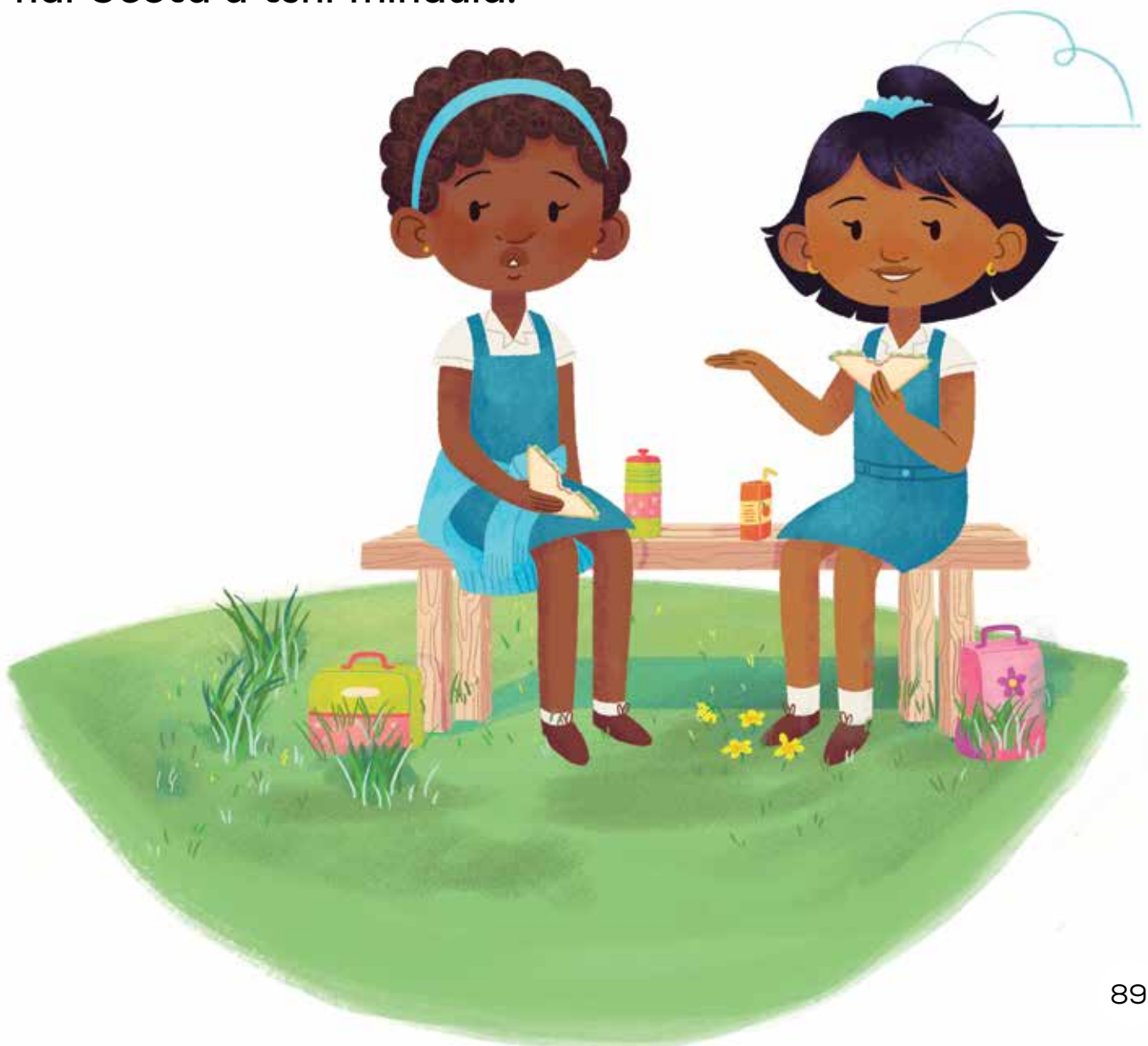
Fhedzi, a pfha phosho i no mangadza. A ima nṱha ha tshidulo, a sedza luhurani. A vhona Vho Kapoor na mufumakadzi Vho Kapoor vho dzula fhasi. Vho vha vha tshi khou ṛuṛunela fhasi.

Heḽo ḽuvha tshikoloni, Andani a vhona Geeta a tshi khou ḽa tshiswiṽulo. “Ndo vhona vhabebi vhaṽu vho dzula fhasi nga matsheloni,” ndi Andani a no ralo. “Ndi nga mini vho vha vha tshi khou ita izwo? Zwo vha zwi tshi khou mangadza.”

“A zwi mangadzi!” ndi Geeta a tshi fhundula. “Vho vha vha tshi khou ita zwa u dzikisa muhumbulo. U ita zwa u dzikisa muhumbulo ndi u ita mini?” ndi Andani a tshi vhudzisa.

“Ni zwi ita musi ni tshi ṽoḽa u dzika na u fhola muyani,” ndi Geeta a tshi fhindula.

Masiari Andani a tshi swika hayani o ya murahu ha nndu. A dzula fhasi. A pfhuṅa tshisenga. A nuṅunela fhasi, “Hhhmmm.”

Fhedzi, a pfha a sa dziki. “Ndi a divhudzisa uri hezwi zwithu zwi shumisa hani?” ndi Andani a tshi divhudzisa.

Duvha li tevhelaho, Andani a wana Geeta. “Ndo lingedza u u dzikisa muhumbulo ndi Andani a tshi amba. Fhedzi a zwo ngo shuma! A tho ngo pfha ndo dzika.”

Geeta o sea. “A no ngo zwi ita nga ndila yone.”

“Ni khou amba uri mini?” ndi Andani a tshi vhudzisa na tshifhatuwo tshawe tshi tshi vhonala u dinalea. “Inwi ni zwi divhisa hani?”

Marama a Geeta a tswukuluwa. “Mm, ndo ni vhona, nga luhurani.”

Andani na Geeta vha thoma u sea. “Ni de ha hashu tshikolo tshi tshi bva,” ndi Geeta a tshi amba, “Ndi na vhuṭanzi uri khotsi anga vha do ni sumbedza zwine na do ita.”

Tshikolo tshi tshi bva, Andani a vhea bege yawe ya tshikolo hayani. A kona u ya kha vhahura. A khokhonya kha vothi la ha Kapoor.

Geeta a fhindula. “Hoo, hei Andani!” ndi Geeta a no ralo. “Dzhenani. Ndo vhudza khotsi anga uri ni do da.”

Vho Kapoor vho vha vho dzula kha tafa i re tshitangani, vha tshi khou vhalala gurandha. “Andani!” musi vha tshi amba, tshifhatuwo tshavho tshi tshi khou mwemwela zwihulu. “Ndo pfha uri ni khou toda u guda uri ni nga u dzikisa muhumbulo hani. Musidzana wavhudi.”

Vho Kapoor vha vhea fhasi gurannḁa yavho. Vho Kapoor vha ri, “Idani,” vha tshi khou sumba Andani. “Na inwi idanivho,” ndi Vho Kapoor vha tshi vhudza Geeta. Vhasidzana vha vha tevhela murahu ha nḁu.

Vho Kapoor vha sumbedza Andani u ri hu dzuliswa hani. Geeta a thusa Andani u vhea zwandḁa fhethu ho teaho. Vho sumbedza Andani u femela ngomu muya nga u ongolowa. “Ni songo humulesa nga zwithu. Zwi hangweni,” ndi Geeta a tshi amba. “Bonyani maṭo aṇu ni humbule nga ha kufemele kwanu.”

Vho dzula vhothe tshifhinga tshilapfhu.

Andani o lingedza u humbula nga ha kufemele kwawe, fhedzi zwithu zwinzhi zwa da thohoni yawe. O humbula nga ha tshunwahaya ya Mbalo. A humbula nga ndila ine a khou pfhisa ngayo ndala. A humbula uri mme awe vha do bika mini namusi nga tshilalelo.

“Ni khou pfha no dzika?” Vho Kapoor vha vhudzisa Andani.

“Mm, a thi divhi arali ndi tshi nga zwi kona!” hu fhindula Andani. “A tho ngo kona u humbula nga ha mufemo wanga.”

“Zwi toda ndowendowe,” hu amba Geeta. “Idani matshelo arali ni tshi funa. Ri do ita rothe ndowendowe!”

A ita ngauralo.

Vhalani 1

Vhahura vha Andani ndi vho nnyi?

Vha ha Kapoor: Geeta na vhabebi vhawe.

Ndi mini zwe Andani o vha a tshi tṱoda u guda?

O vha a tshi tṱoda u guda u dzikisa muhumbulo.

U tea u ita mini uri a dzikise muhumbulo?

U tea u dzula nga ndila yone. U tea u vhea zwanda zwawe hu re hone. U tea u femela ngomu nga u ongolowa a femela nda. U tea u bonya maṱo awe a humbula nga ha mufemo wawe.

Ndi nga mini Andani o ya muṱani wa ha Kapoor?

- Ngauri o vha a tshi khou tṱoda u guda u dzikisa muhumbulo.
- Ngauri Geeta o mu vhudza uri a nga ḍa ha hawe a guda.
- Ṭhamusi o vha a tshi khou tṱoda ndila ya u pfha o dzika.

Vhalani 2

Andani o vhona mini musii a tshi khou tṱolela nga kha luhura?

O vhona vha ha Kapoor (vhabebi vha Geeta) vha tshi khou dzikisa muhumbulo murahu ha ndu.

Geeta o vhona mini musii a tshi khou tṱolela nga kha luhura?

O vhona Andani a tshi khou lingedza u dzikisa muhumbulo.

Andani o pfha mini musii a tshi wana uri Geeta o mu vhona?

- A nga vha o pfha o shona.
- A nga vha o pfha o mangala.

Ndi nga mini Andani o vha a tshi khou tṱoda u ita ndowendowe ya u dzikisa muhumbulo?

- Ngauri u dzikisa muhumbulo hu tṱoda ndowendowe.
- Ngauri o vha a tshi khou tṱoda u guda u dzikisa muhumbulo.
- Ngauri u kha ḍi guda. U dzikisa muhumbulo hu a konḍa.
- Ngauri musii a tshi lingedza, ha pfhi o dzika.
- Ngauri u khou tṱoda u ita ndowendowe uri a pfhe o dzika.

TSHITŌRI TSHA 8 KATHERINE JOHNSON NDI NNYI?

Thero: Ri guda zwithu zwiswa

Siangane ya mafhungo

- Tshiŭori itshi tshi vanganya tsha ngoho na tshi si tsha ngoho.
- Fhethuvhupo ndi United States of America.
- Tshi bvelela kha tshifhinga tsha zwino, vhabvumbedzwa vha tshi khou amba nga ha zwiitea zwo iteaho tshifhingani tsho fhiraho.
- Tshiŭori itshi tshi ō thusa vhagudi vhavho u pfhesesa uri ri nga guda zwithu zwiswa kha vhaŭwe vhathu, kha bugu, na kha u guda nga ha vhathu vha ndeme kha ōvhaazwakale. Tshi dovha tsha sumbedza uri u guda na pfhunzo zwi nga thusa hani vhathu u tandulula thaidzo na u swikelela zwithu zwihulwane.

Tshiŭirathedzhi tsha u pfhesesa: U swikelela nga u tou humbulela

- Ndi mini: Ndi u bvumba zwithu zwine muŭwali a sa zwi bvisele khagala kana a sa zwi ŭalutshedze thwii, nga u shumisa lusevheŭi kha tshiŭori.
- Ndi nga mini ri tshi tshi shumisa: U itela u pfhesesa ŭalutshedzo dzo dziaho na milaedza yo dzumbamaho.
- Zwine tsha thusa ngazwo: Ndi uri ni kone u dzhia tsheo musi ni tshi khou vhala, na u pfhesesa tshiŭori na vhabvumbedzwa khwiŭe.

Minwe ya mihumbulo ine vha nga űea vhagudi

- Rambalo/ Rametse ndi muthu ane a shumisa nomboro, phetheni, na u vhalela kha u tandulula thaidzo. Hone no vha ni tshi zwi ōvha uri mbalo dzi shumiswa kha u ri thusa u dizaina zwifhaŭo, u vumba mutsho, u pulanela u enda tshikhalani?
- Nga űwaha 1969, vhathu vho endela űwedzini nga tshientatshikhalani vha swika vha kavha űŭha ha űwedzi lwa u tou thoma . Vhunzhi ha vhorasaintsi, vhainzhiniara, vhorambalo/ rametse vho shuma vhoŭhe u itela uri izwi zwi konadzee.
- NASA ndi dzangano űa zhendedzi űa zwa tshikhalani űa Amerika. NASA i pulana na u ita mishumo ya tshikhalani, hu tshi katelwa u rumela vhaendatshikhala tshikhalani na űwedzini.
- Tshiŭalula ndi musi vhathu vha tshi farwa nga űŭila i no dzhia sia nga űwambo wa zwithu zwine vha sa kone u zwi shandukisa, sa lushaka kana murafho wavho, mbeu, luambo kana vuholefali. Tshiŭalula tshi nga thivhela vhathu kha u wana zwikhala zwi no fana na zwa vhaŭwe..

U shumisa tshitiirathedzhi itshi kha tshitori itshi:

Siatari na pharagirafu	Vhalani	Ambani
103, 1	“Katherine o thoma sekondari a tshi tou vha na miñwaha ya fumi fhedzi. Humbulani arali no vha ni khou tea u thoma sekondari.” hu amba Vho Kapoor. “O thoma univesithi musi a tshi tou vha na miñwaha ya 14. O vha e makone kha Metse zwe dziprofesa vha ita khoso ntswa dzo khetheaho vha tshi itela ene.	Ri zwi ñivha hani uri Katherine o vha o ñalifha vhukuma? Oho, ndi nga swikelela tsheo nga u tou humbulela uri o vha o ñalifha vhukuma nga uri o thoma tshikolo tsha murole wa ñtha a tshee mutuku vhukuma, na nga uri o vha a tshi fanela u vha na khoso yawe yo khetheaho yunivesithi.
104, 1	Geeta o lingedza u humbula u ya sekondari madzuloni a u ya kha Gireidi ya vhuña. U humbula ene mune o dzula kha desike khulu ya sekondari na vhana vhahulwane vha sekondari. A amba uri, “A thi humbuli uri ndo lugela u ya sekondari zwino.”	Ndi a ñivhudzisa uri ndi ngani Geeta o lingedza u ñihumbula e tshikoloni tsha murole wa ñtha? Oho! Ndi nga swikelela tsheo nga u tou humbulela uri u fanela u vha e na miñwaha i ñodaho u lingana na ya Katherine musi a tshi thoma tshikolo tsha murole wa ñtha. O vha a tshi khou lingedza u humbula uri zwenezwo zwi nga vha zwo vha zwi hani.

Liṅwe ḡuvha, nga Lavhutṅanu ḡa u dudela, Geeta na khotsi awe vho dzula murahu ha nṅu vho lavhelesa nṅha kha ṅwedzi wo tshena wo tou mboo!

“Ndi ṭḡḡa u ya ṅwedzini ḡiṅwe ḡa maḡuvha. Ndi khou ṭḡḡa u papamala ndi tshi khou mona hu si na tshi no nkokodzela fhasi,” ndi Geeta a tshi ḡora.

“A thi ṭḡḡi u ni humbula ni tshi khou thuntsha ni kha rokhethe,” Vho Kapoor vha sea. “Ṭhamusi ni tea u nga Katherine Johnson.”

“Katherine Johnson ndi nnyi?” hu vhudzisa Geeta.

“O vha e rametse wa vhuṭali. Ho ngo ya ṅwedzini, fhedzi a hu na we a vha a tshi nga vha o ya hu si ngae,” hu ṭalutshedza Vho Kapoor.

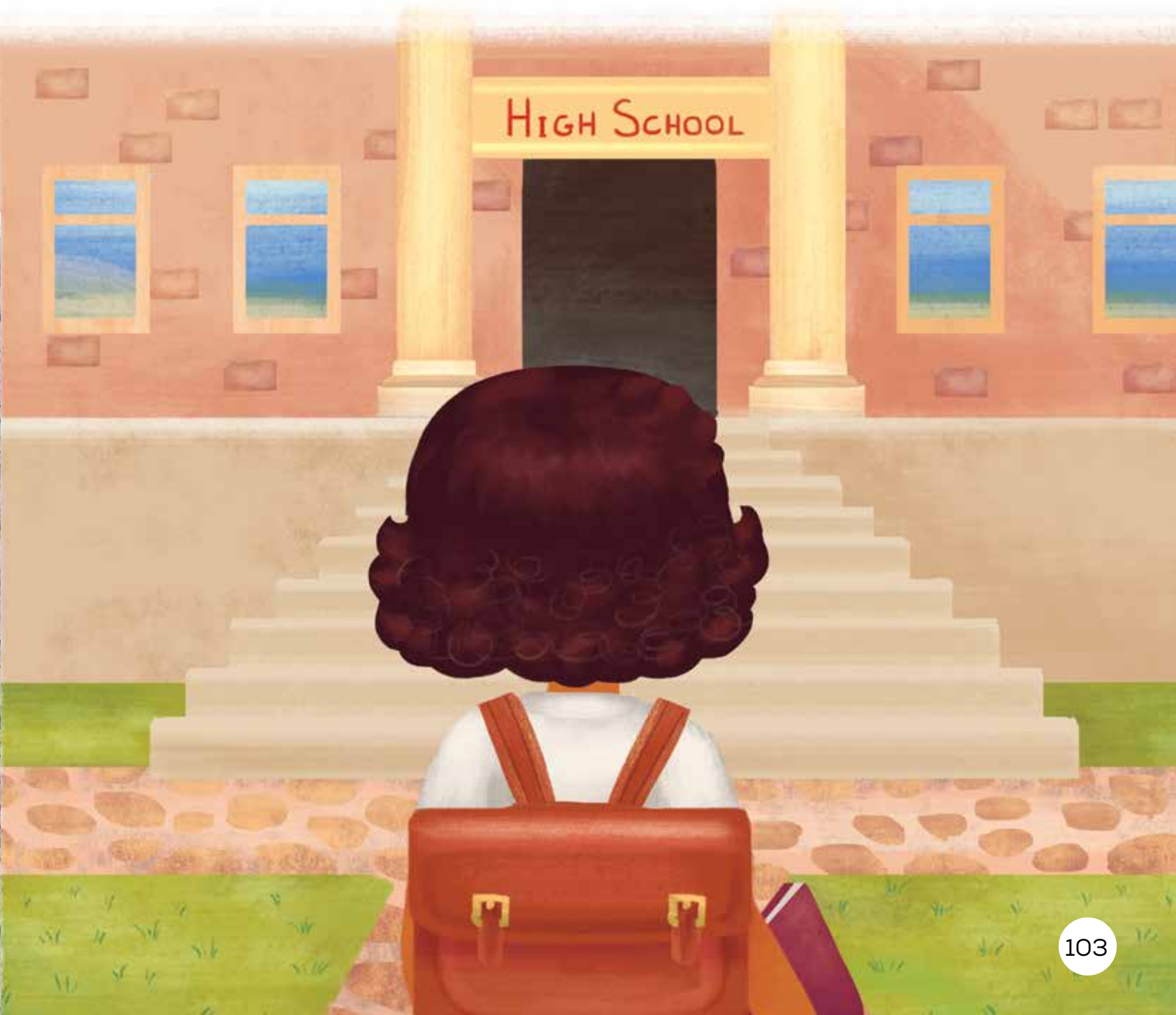

“Ndo vhala uri Katherine naho e mutuku o vhala zwothe,” Vho Kapoor vha vhudza Geeta. “O vhala zwigodelo khabodoni ya tshitangani tsha hawe. O vhalela tshivhalo tsha maga ane a a tshimbila u ya tshikoloni. O ita na u lingedza u vhalela tshivhalo tsha naledzi kha lutombo.”

Geeta a sedza nthu kha naledzi a mbo thoma u dzi vhala. Kha kupida kutuku kwa lutombo o vhala naledzi dza 100. “U vhala lutombo lwothe zwi nga vha zwo mu dzhiela tshifhinga tshothe.” Geeta u a sea.

“Katherine o thoma sekondari a tshi tou vha na minwaha ya fumi fhedzi. Humbulani arali no vha ni khou tea u thoma sekondari,” hu amba Vho Kapoor. “O thoma univesithi musi a tshi tou vha na minwaha ya 14. O vha e makone kha Metse zwe dziprofesa vha ita khoso ntswa dzo khetheaho vha tshi itela ene.

Geeta o lingedza u humbula u ya sekondari madzuloni a u ya kha Gireidi ya vhuṅa. U humbula ene muṅe o dzula kha desike khulu ya sekondari na vhana vhahulwane vha sekondari. A amba uri, “A thi humbuli uri ndo lugela u ya sekondari zwino.”

“Katherine o vha a tshi tᵒᵒa u vha muᵒᵒulusi wa Metse. O vha o tᵒᵒifha nahone o pfhumbudzwa. Fhedzi, o ᵒa a avhelwa digirii, zwo vha zwi tshi kondela vhafumakadzi, nga maanda vhafumakadzi vha vhathu vhatswu, u ᵒewa mushumo wa lushaka holwo nga mulandu wa tshitalula tshe tsha vha tshi hone.” hu amba Vho Kapoor.

“Tshiṭalula ndi mini?” Geeta u vhudzisa khotsi awe.

“Ndi u khethulula, ndi musi vhathu vha tshi tambudza vhaṅwe nga mulandu wa zwithu zwine vha nga si kone u zwi shandukisa, sa murafho kana mbeu. Katherine o dzhiwa sa muthu a si wavhuḽi nga vhaṅwe vhathu nga mulandu wa muvhala wa lukanda lwawe na mbeu.”

Geeta a humbula nga ha tshifhinga tsha musi Malcolm a tshi mu kolela uri a nga si mu fhire nga Metse ngauri ndi musidzana. A mbo ri, “Tshiṭalula a si tshavhuḽi. Nahone a si ngoho. Ndi wana maraga dza khwiṅe kha tshuṅwahaya ya Metse u fhira Malcolm.”

“Danu zwi humbula arali Malcolm o lingedza u dzhia bugu yaṅu ya tshuṅwahaya a ṅwala dzina ḵawe khayo.” ndi Vho Kapoor vha tshi isa phanda. “Musi Katherine a tshi thoma u shuma NASA, mutshimbidzi wa zwa tshikhalani, o vha e na vhudifhinduleli ha u ṅwala mivhigo nga ha mushumo wawe. Fhedzi vhanna vhe a vha a tshi vha shumela vho vha vha sa mu tendeli a tshi ṅwala dzina ḵawe kha mivhigo. O vha a sa tendelwi na u dzhenela miṭangano na vhanna vhoṭhe vhe a vha a tshi shuma navho. Katherine o vha a tshi vhudza vathu tshifhinga tshoṭhe uri u na hune a wela hone. Mafheleloni, a wana thendelo ya uri dzina ḵawe ḽi vhe hone kha muvhigo na u tendelwa u dzhenela miṭangano.”

Geeta a humbula Malcolm a tshi tswa tshuṅwahaya yawe a ṅwala dzina ḵawe khayo. A humbula mugudisi wavho, Vho Payi, vha tshi khoḁa Malcolm kha mushumo we a ḁidina ngawo. “Arali ho vha hu nṅe Katherine, ndo vha ndi tshi ḁo pfha u nga ndi nga tzhema!” ndi Geeta o no ralo.

“Naho hu na zwithivheli izwo, Katherine o vha e muñwe wa vhathu vho ṭalifhaho ngei NASA. O thusa kha u shuma na n̄dila ya uri muthu wa u thoma vha ḑo mu dzhenisisa hani kha bufho ḽa u ya n̄wedzini. O thusa kha u pulana n̄dila ya u thoma ya bufho ya u ya n̄wedzini, na mabufho a no ḑo tevhela nga murahu ha heḽo. Nga murahu ha musi o bva phensheni, Katherine o amba na vhana vhoṱhe nga ndeme ya u guda Metse,” ndi Vho Kapoor vha tshi ralo. “Zwino, ndi vhona u nga o vha a tshi nga ṭoḑa uri ni gude Metse vhudzuloni ha u ya n̄wedzini!” Vho Kapoor vha sea.

“Ndi tshifhinga tsha u edela!” ndi vhone vha tshi amba. Geeta o dovha a sedza nṯha ṛwedzini. O vha a tshi khou humbula Katherine Johnson a tshi shuma ṇḍila ya u ya henengei. A kona u tevhela khotsi awe ngomu ṇḍuni.

Vhalani 1

Katherine Johnson o vha e nnyi?

Katherine Johnson o vha e rametse a divheseaho we a shuma NASA.

Katherine o vha e na minwaha mingana musi a tshi thoma sekondari?

O vha a tshi tou vha na minwaha ya fumi musi a tshi thoma sekondari.

Katherine Johnson o tlangana na khethululo nga ndilade?

- Zwo mu kongela u wana mushumo naho o vha o talifha na u pfhumbudzwa zwavhudi.
- O vha a tshi dzhiwa sa a songo talifahaho sa vhañwe vhathu ngauri o vha e mufumakadzi wa muthu mutswu.
- Vhanna ngei NASA vho vha vha tshi dzhia khiredithi ya mivhigo yawe. O vha a sa tendelwi u nwala dzina lawe kha mivhigo yawe.
- O vha a sa tendelwi u dzhenela mitangano na vhanna vhane a shuma navho.

Vhalani 2

Vho Kapoor vho vha tshi toda Geeta a tshi nga nnyi?

Vho vha vha tshi toda Geeta a tshi nga Katherine Johnson.

Ndi nnyi o talulaho Geeta?

Malcolm o talula Geeta.

Ndi nga mini khotso a Geeta vho nea muhumbulo wa uri u tea u nga Katherine Johnson?

- Ngauri vho vha vha sa toda Geeta a tshi ya nwedzini nga rokhetho- a nga namba a ita Metse nga ha hezwo.
- Thamusi ndi ngauri vho humbula uri Katherine Johnson ndi muthu a no tamisa.
- Thamusi ndi ngauri vho vha tshi toda Geeta a tshi lwa na tshitlula sa zwe Katherine Johnson a ita.

